

Az Erdélyi Galat=Galats (Galac) helynévről és néhány hozzá fűződő kérdéstről

(Dr JANITSEK Jenő hozzászólása)

A szerző, FERENCZI István régész egy olyan kérdéskörhöz nyúl hozzá, amely eléggé elhanyagolt régészeti és nyelvészeti szempontból is. Sajnos, erdélyi de egész romániai viszonylatban is igen mérsékelt az az kutatások, amely a nálunk átvonuló vagy letelepedett török (besenyő, kun, úz) népességgel foglalkoznak. Hiányoznak a turkológiával foglalkozó idősebb és fiatalabb kutatók. Éppen ezért örömmel üdvözölhetjük FERENCZI István ily irányú kísérletét. BENKŐ Loránd kiváló nyelvészünk a Magyar Nyelv Története (Budapest, 1978, 283 old.) című munkájában írja: „A honfoglalás magyar-török kapcsolatokban bizonyos mértékben határkő jellegű, mert őseink ez időtől kezdve kikérték a steppei török népek közvetlen hatóköréből. Ez időtől kezdve a magyar-török népi és nyelvi érintkezés alkalmibb időszakosabb jellegű, és jobbra ismert, nyelvíleg is meghatározottabb török népekkel történik. Ezek között időben elsőként kell említenünk a besenyőket, akikkel ugyan már a honfoglalást közvetlenül megelőző évtizedekben kapcsolatba kerültünk; behatóbb nyelvi érintkezésre viszont csak a 10-11. században került sor, amikor nagyobb csoportokban hazánkba költöztek, s főként a határvidéken telepedtek le... A besenyőkön és kunokon kívül még az Árpád-korban valószínűleg kisebb úz töredékek is letelepedtek hazánkban.”

Igaz, ez a dolgozat e problémának csak egy kis részecskéjét világítja meg, ám elősegíti a volt Magyarországon, szűkebb értelemben Er-

délyben letelepedett besenyőkről szóló ismereteinket. Letagadhatatlan az a tény, hogy a Székelyföldön s kiváltképpen Erdővidéken (a régi Bardóc és Miklósvár fiúszékekben), ezenkívül Beszterce, Barcaság és Fogaras térségében besenyő települések léteztek. Ezt a tényt mind okleveles-, mind helynévanyag igazolja.

A szerző **Galat** (változataiban **Garat** - lásd l-r hangváltakozást, mint például közszavak esetében **gelencsér~gerencsér**, **felsőing~fersing** stb. vagy helyneveknél **Pilicske~Piliske~Piricske** stb. - és a román **Galac** (Galați) variánsokat) típusú helynevek besenyő eredetét igyekszik teljesen elfogadható módon bizonyítani.

Magam is összegyűjtöttem és kiadtam részben Erdővidék jelenkori és történeti hely- és családnévanyagát; lásd Bardócszék hely- és családnévei, Budapest, 1993, 372 old., míg Miklósvárszék anyagát (a helytörténet és családnévanyag nélkül) falvanként a Nyelv- és irodalomtudományi közlönyben (Kolozsvár) sikerült közölni, sajnos gyakran helynévtérkép nélkül, mert akkoriban a cenzúra nem engedte meg a térképeket. E munkákban megjelennek a tanulmányozott helynevek, s helyük térképen rögzítve van. Csak egy elterjedt népi hagyományt idézek: „A szájhagyomány azt tartja, hogy az itteni (már mint az erdővidéki) falvak: Ajta, Bacon, Bardóc, Barót, Bibarc(falva), Bölön az első megletelepítőktől kapták nevüket, s ezek ősrégi hun eredetű férfinevek voltak. Valószínűbb e nevek egy részének besenyő eredete, mivel a besenyőknek e vidéken való létezésükről mind okirati, mind helynévi bizonyítékai vannak” (i.m. 31-32 old.).

A közölt helynévanyagból kitűnik, hogy FERENCZI István által felsorakoztatott helynevek valóban léteznek, s máig is fennmaradtak, mint élő, használatos határnevek. A Galat helynevek elhelyezkedése a terepen bizonyítani látszik azok besenyő eredetét, minthogy akkor aránylag közeli fekvésű több Besenyő és Besenyő pataka határnév is létezik. A helynévanyagon kívül talán azt is meg lehetne említeni (habár ez nem tökéletes bizonyíték), hogy Erdővidéken aránylag elég gyakoriak a török eredetű magyar családnevek is, melyek kezdetben minden bizonnyal egy elemű

nevek lehettek, mint: BÁCS, BAKÓ, BARDÓC, BEKE, BECSEK, BOC, BOGA, CSEKE, CSEKME, CSOG, CSOMA, GECSE, KAKUCS, KÓSA, TAS, ZSÖGÖN, stb.

A szerző alapos munkáját és etimológiai munkásságának komolyságát dicséri az a nagy bibliográfia és jegyzetanyag, amit igen szorgalmas és alapos, körültekintő munkával hordott össze.

Végezetül szerény véleményem szerint a tanulmányozott helynév (**Galat**) és változatainak etimológiája nagy valószínűséggel megfelelő és reális. A Székelyföldön, de Erdély más vidékein is érdemes lenne ezeket a kutatásokat intenzívebbé tenni. Gondolok többek között oly helynevek megfejtésének megkísérlésére, mint **Ajta, Bacon, Barca, Bardóc, Barót, Bibarc**(falva), **Bodos, Bölön, Brassó, Dipse, Fogaras, Görgény, Hargita, Kadács, Nemere, Tartoma, Teke, Tepe**, s talán **Gyergyó** is. A **Küküllő** víznevéről nem is beszélek, mivel ennek török eredete minden kétséget kizár. Jó lenne az erdélyi törökös hely- és víznevek megfejtésére vonatkozó összes kísérleteket, tanulmányokat ismertetni, kritikai megjegyzésekkel ellátni és ugyanakkor az eddig fellelt besenyő régészeti leletekre és azok előkerülési helyeikre vonatkozó ismereteinket is e munkába belefoglalni. Úgy gondolom, hogy az ismert régészeti anyag és a történeti (okleveles) és a jelenkori besenyő eredetű helynevek koordinációja igen értékes adatokat nyújtana ezen eltűnt, beolvadt népcsoportoknak a jobb megismeréséhez.

dr. JANITSEK Jenő

A régmúltak ködén mélyen áthatoló tekintetű elődök már közel kerek évszázada figyelemztettek az erdélyi meg temesközi (bánsági) török eredetű hely- és víznevek összegyűjtésének, elemzésének, történeti értékelésének hasznosságára, sőt szükségességére. Többeké mellett¹ MUNKÁCSI Bernát véleménye szerint² is „...Székelyföldön sok a török hely- és folyónév (néhányat említ is) (...)” Az ilyenek rendszeres kutatása lehetőleg nyelvtörténeti és helyrajzi alapon sok világot deríthetne etnológiánk (itt értsd: népünk eredete kutatásának is) kérdéseire. A ta-

lán MUNKÁCSI figyelemztetését is megszívlelő PAIS Dezső még az első világháború előtt ráeszmélt az erdélyi Mezőségen szép számmal megfigyelhető, törökösnek tűnő helynévre: a **Ciglára** = **Tigla**-ra, illetőleg annak vidékenként eltérő kiejtésváltozataira³. A hosszú ideig a Török Köztársaság fővárosában egyetemi tanároskodott, nemrégien elhunyt RÁSONYI (NAGY) László egyik korai, számottevő értekezését ismertető jeles erdélyi tudósaink egyike: BITAY Árpád pedig - többek között - a következőket írta⁴: „... A szerző (ti. RÁSONYI NAGY) nézetét, hogy a román etnikum (a román nép jellegzetes sajátosságainak összessége) fejlődését kutató vizsgálatok eddig kevés figyelmet fordítottak a török elemekre, mi magunk is teljesen osztjuk, és régóta valljuk. A bojári osztály kialakulásán és az órország (a Keleti-Kárpátokon meg az Erdélyi-havasokon, azaz a „Déli-Kárpátokon” túli területek) toponymiján (a földrajzi nevekkal foglalkozó nyelvtudományi ágának anyagán) kívül főleg a bánsági (temesközi) és fogarasföldi románság múltjában, nyelvében, különleges jogi intézményeiben, onomastikájában (a szótannak, névfejtésnek a tulajdonnevekkel foglalkozó ágában) látunk és gyanítunk török (besenyő, kún) (...) elemeket. A Fogaras név etymonját (ősét, névalakját) is ezen a téren sejtjük⁵. A MELICH János értelmezte⁶ **Krassó-Karasz** ‘Fekete víz’, ‘Fekete ügyp’ megfelelőjét látjuk benne; első felét azonban még nem tudjuk értelmezni. Másodsor a Hátszeg-, Szamos és Beszterce-Borgó vidék románságára gondolunk az említett vonatkozásban...”

BITAY Árpád helyesnek bizonyuló megérzése nyomán a jövőben erdélyi török nyelvészeknek íme körvonalazódik egyfajta hálás kutatási terület. Ám az eltelt hosszú időszak ellenére, kellő érdeklődés meg képzettség hiányában úgygyszólván senki nem kutatta e kérdéskört.

Az élénk táru, teljes történeti, földrajzi meg nyelvészeti szélességében és mélységében alapos vizsgálatra szoruló kérdéstömkeleg megoldatlansága tehát ma még nem segít Erdély kora középkori történeti kérdéseit megvilágításában, pedig égető szükség lenne rá, segítségével sok-

sok téves történeti nézetet lehetne eloszlatni, „végérvényesen” kideríteni... Megfelelő tudás hiányában ez a kérdéskör már ifjú korom óta lekötötte figyelmemet, mardossa bensőmet. Mint hogy ez idő szerint senki nem foglalkozik ilyesmivel, senki nem meri vállalni a kutatás tudományos kockázatait, felelősségét és minthogy a közelebbi jövőt tekintve még csak reménykednünk sem igen lehet erdélyi származású vagy legalább Erdélyben tevékenykedő török nyelvész(ek) kora középkori történeti kutatásba kapcsolódásában, az égető hiányérzettelől ösztökélve, bátorítva, évek hosszú során csak úgy mellékesen összegyűlt megfigyeléseimre, szerzett tapasztalataimra, no meg hézagos olvasmányaim tárgyára támaszkodva, bizonyos kérdések előbbrevitelében reménykedve, magam vagyok kénytelen nekivágni az ismeretlennek. Elodázhatatlan szükségesség kényszerít erre a vakmerő lépésre, de más, kellő tudással fölvérezett vállalkozó híján vállalom kell még a teljes tudományos kudarc, a lesújtó bírálat kockázatát is...

Az előrebocsátottakból következtethetően a más természetű (történeti- és régészeti-) kutatásainkkal kapcsolatban nélkülözhetetlen, főként kelet- és dél-erdélyi, azon belül székelyföldi, hajdanán itt beszélt különböző török nyelvek és nyelvjárások hely- és víznév-anyagából levezethető nyelvészeti kincs föl kutatása, gyűjtése, elemzése, és természetesen közlése, tiszteletre méltó kezdetektől, kivételektől eltekintve - egyelőre - sajnos - nagyon gyermekcipőben (valósággal helyben) topog. Az erdélyi magyar nyelvészek döntő többsége nem szívesen beszél és ír ilyesmiről, pedig MELICH János szűkebb, bércecs kis hazánkkal kapcsolatban is utalt már - szerinte bolgár-török hely- és víznevek máig elevenen élő voltára⁷.

Még ha ezt nem is tudatosítja teljes mélységében idézett ismertetésében, mégis BITAY Árpád érdeme a MELICH János „kitapintotta”, részben esetleg valóban bolgár-török hely- és víznévi elemek mellett a második (vagy talán inkább a harmadik) török, ám ezúttal kypcsáki (besenyő, kun), bulak, sőt oguz (úz) hely- és víznév-rétegnek a „felszínre hozatala” az egyetemes er-

délyi hely- és víznév-kincs sokrétű készletéből⁸. Mindezen felül jövődőlő kutatások esetében minden bizonnyal számolni kell a korábban betelepített belső-ázsiai eredetű b(u)lakok, a népvándorlás utolsó hullámainak egyikével, ma kellőképpen még meg nem világított körülmények között ide vetődött egyik (kisebb) török népcsoportjának nyelvi (hely- és víznévi) hagyatékával is⁹.

BITAY Árpád idézett méltatása szövegének kinyomtatása után jelent meg SZOKOLAY Margitnak a történelmi Magyarország területén élt besenyőkről készült, úttörő, de nagyon hézagos, hiányos és észleleteiben is sokhelyütt bírálható összeállítás¹⁰. Nicolae DRĂGANU hosszú évek szorgos, fáradságos tevékenységével írt, ám sokszor nagyon is kétséges állításokat tartalmazó, vastkos kötetében elsősorban az erdélyi „Besenyő” helységnevek magyar, román és szász változatainak alapján szintén bőven utal az emléküket legalább így őrző (a SZOKOLAYÉnál számosabb) nyelvészeti anyagra¹¹. KNEZSA István több nyelven közölt összefoglalásában¹² szintén szó esik a magyarországi besenyő csoportokról. FERENCZI Sándor egyik értekezésében, egy a mai Nagybánya környéki besenyő törzstörödeknek, a kék-kendeknek a kárpátközi Kászoni-medencécskébe telepítésének körülményeit igyekszik megragadni¹³. A besenyőség tekintetében KNEZSA Istvánnál sokkal elmélyültebb s bővebb erdélyi besenyő hely- és víznévi anyagot is kínáló GYÖRFFY György-féle tanulmány¹⁴ nem egy tekintetben alapvető eredményeivel előkelő helyet foglal el az ügy kutatásának előbbrevitelében. Végül, de nem utolsó sorban, a 70-es évektől az Erdővidéken kutató JANITSEK Jenő kolozsvári nyelvész nevét említhetem. Ő, ha elsődlegesen nem is ilyen szándékkal gyűjtötte egy-egy mai település határ- és vízneveit, de vizsgálódásai során az ún. Erdővidék falvainak, községeinek helynevei között talált kypcsáki török (besenyő) nyelvi anyagot¹⁵.

Ezek a szerzők foglalkoztak tehát elsősorban az Erdély bizonyos vidékein máig megőrződött, élő, különböző csoportokba, rétegekbe sorolható, török eredetű vagy valamilyen török

nyelvi közvetítéssel ránk hagyományozódott hely- és víznevekkel.

Tiszteletreméltó kivétellel erdélyi régészek meg történészek sem igen vetettek megkívánható mértékben, alaposabban ügyet Erdély majd mindenütt bércet koszorúzta földjén rövidebb-hosszabb ideig védelmet vagy éppen végleges hazát nyert és eredeti népi jellegüket később teljesen elveszített különböző török törzstörődékek egyféle, egynemű, vagy a történelmi viszonytagságok következtében egymás mellé csapódott csoportok nyomozására. Többek között - sajnálatosan - így hanyagolták el bizonyos nyugati török¹⁶ szabatosabban a 'kypcsáki nyelvjárások egyikét beszélt, a kunokéval csaknem azonos nyelvű¹⁷ besenyők szállásai, településbokrak kutatásának, föltérképezésének, részleges vagy teljes régészeti föltárásának kérdését¹⁸. Pedig ilyenekkel Erdélyben is nagyon korántól, **legalább** a XI. század derekától okvetlenül számolnunk kell!

Az úzok, kunok vagy mások elől menekült, védelmet keresett besenyőket (valószínűleg) a második, vagy esetleg harmadik betelepülési hullámba sorolható csapataikat¹⁹, nyilván az Árpád-házi nagyfejedelem (Taksony) és királyok rendelkezéseinek megfelelőleg telepítették az akkori Magyarország különböző határvidékeire, gyepűvédő feladattal bízva meg. (Nagyobb csoportjaik kaptak azonban terjedelmes földterületeket Magyarország belsejében is²⁰).

A római Dacia határvédelmi rendszerével, a limes-szel kapcsolatos terepkutatásaim rendjén először Beszterce városa környékén ütköztem a besenyők hajdani erdélyi jelenléte kérdésébe, nevezetesen a névvel jelölt várostól közvetlenül délkeletre, az azonos nevű, immár dombvidékre ért hegyi folyócska szélesre tárult völgyében fekvő Besenyő (Beşeneu, Beşînău, Beşineu, Heidendorf, ma hivatalosan Vişoara) nevű helységben²¹. Ez idő tájt nyitotta meg PASCU Ştefan a Besztercei Népi Egyetem az évi ismeretterjesztő tevékenységét egy, többek között Beszterce város megalapításának a kérdésével is foglalkozó előadással²². Ebben kitért az említett Besenyő helység és hajdani lakóinak

kérdésére, az 1332. évi pápai tizedjegyzékben (plebanus de) Villa Paganika, Villa Paganica-ként említett faluéra is²³. A kérdés Pascu-féle „ábrázolása” váltotta ki először ellenérzésemet. Ihletett egyik hosszabb-lélegzetű, mindmáig közzétlen tanulmányom megírására. (**Adatok az északkelet-erdélyi besenyő szállások kérdéséhez.**)

A hűbéri társadalmi rend Beszterce-vidéki kialakulása korában „...történt - véli PASCU Ştefan -, hogy Erdélyben, vagy más tájakon az őslakosság mellé más népesség (o altă populație) telepedett. A helységnévanyagban ama bizonyos **Heidendorf - Villa Paganica** megjelöléssel nyomot hagyott besenyők voltak itt (kerültek ide), amint az az első iratokból kiviláglik. Pogányok, tehát nem keresztyén népesség falva volt az, amilyenek a besenyők voltak²⁴. Itt is, akárcsak egyebütt is - folytatja PASCU „kissé” torzítva a hajdani történelmi valóságot - a besenyők csak politikai tekintetben uralkodtak, az illető területek birtoklása nélkül. Elegendő számban se voltak terjedelmes területek hatalmukban tartása végett. Kevesen is voltak - nem győzi eléggé hangsúlyozni - s nem is szoktak a magas felszínek természetű adottságaihoz²⁵. Ezért ők vagy vezetőik különböző helyekre telepedtek le, ahonnan több-kevésbé felvigyázhatták a környező vidékeket²⁶...”

Jelen tanulmányom jóval hosszabb alapváltozata összeállításának másik mozgató rugója egyes magyar nyelvészek újból és újból hangoztatott, már-már közhelyszerű és elfogadottnak tűnő állítása. Szerintük Erdélyben, de főleg Székelyföldön ismeretlenek török eredetű hely- és víznevek²⁷. E kis közlésemben csupán a **Galat=Galac** helynévvel foglalkozom alaposabban.

Elsőnek az erdélyi Sajónak a Kerlésnél beleszakadó baloldali legjelentékenyebb mellékvíze: a Dipsei-patak völgye széles-tágas hossz tengelyének közepe táján fekvő **Galac-Galatii** (Bistriței) **Herendorf-Heeresdorf** nevét említtem²⁸. Eredetének kérdésével többen is foglalkoztak. Az időrendet pillanatnyilag mellőzve, előbbin Kniezsa István nézetére hivatkozom.

Fölfogása értelmében: „...Kettős név. A magyar és a román név eredete ismeretlen, Erdély területén 5 (valójában inkább 4)²⁹ **Galac-Galați** található (Alsó-Fehér m. 1505³⁰; Hunyad m. 1447³¹; Fogaras m. 1432³² és Kolozs m. Lipszky³³) míg a keltáknak egyéb nyoma egyébként teljesen hiányzik³⁴. E nevek nem is a legrégebb helynévretegbe tartoznak - a rendelkezésünkre álló adatok értelmében ebben téved a szerző -, mert (szerinte) a legrégebb (Galac helynév) csak a 14. század közepéből való³⁵, míg a többi a 15-16. századtól kezdve fordul elő. A galaták (a kelták) nevéből való magyarázat román névadást tételezne fel, mert ez esetben a név vége csak román többszörösként fogható fel, viszont a vidéken a románok helynévadó szerepe különben teljesen hiányzik (másképp Et. Sz. II. 819). Legfeljebb fel lehet tételni, hogy helyneveink való okból a romániai **Galac** kikötőváros után vannak elnevezve. Ilyen névátvitel helynevekben nem ritka (vö. Macedonia, Tm 82, Bécs, Tm 80, Et. Sz. I, 521) (ezek azonban új - és legújabbkori átvitelek!)...” Eddig KNIEZSA István véleménye. Szerintem nem ez az egyedüli megoldási lehetőség. Vizsgáljunk meg hát más névfajtsími változatokat is.

Mint már említettem: a Dipse-patak menti **Galac** neve 1345-ben **Galoz**, **Gđlaz**, **Gđlđz** alakban fordul elő oklevélben először, a rövid illabiális **đ** helyett valószínűleg már **đ** hanggal ejtették ki (erre látszik utalni a szóban forgó hang **o** jelzete) „... az ó-magyarba a hangképzés alapjának egyirányban és olyanképpen változásával, hogy először a nyelvterület egyrészén, majd egyre jobban tovább terjedve a zárt- és középzártságú magánhangzók egy fokkal nyíltabbá váltak (**u>o**, **o>a**, **i>ě**, **ü>ö** feltehető **ě>e** is). Okleveleink adatainak tanúsága szerint ez a hangtörvényszerű változás csak a 12. évszázad vége felé indult meg. (...) Így rövid magánhangzóink zártabb ejtése a Szent István korabeli magyar nyelvnek egyik legjellemzőbb sajátága. Azokra az akkor már meglevő szavakra vonatkozólag, amelyekre nyelvemlékeink példát nem nyújtanak, a zártabb hangzó megvolta mellett a nyelvhasználat és a szóelemzés tanuskodik. Ezt látjuk pl. régi török jövevényszavaink egész soránál is.

„...Mind legrégebb nyelvemlékeink, mind a szóelemzés adatai alapján nyilvánvalóvá lett, hogy az a magyar **đ**, mely nyíltabbá válásakor **a**-vá változott, a szavak és szóalakok egy részében eredetileg **đ** volt. Így pl. **aszó** a tihanyi alapító oklevélben még azah, később **ozou** (1095) stb. Viszont az a körülmény, hogy az **Alap** földrajzi név (török Alp, Alyp) a tih. okl. ben olup-alakban van meg, bizonyítja, hogy az **a>o** változás elég régen, talán már Szent István felléptekor is megindulhatott, kezdetben nyelvjárási eltéréseket okozva. Egyes esetekben az **đ>o** változás nem történt meg; így a szó végén, továbbá, ha a következő szótagban **đ** volt, ilyenkor még az előző szótag **o**-ja is **a**-vá változott. (...) A hangképzés alapejtésének megváltozása folytán az ómagyar kor első felében még ismeretlen a lépett az **o** helyébe³⁶...

Honnan származhatnak e helynév és egyáltalán mi köze lehetett a besenyők Beszterce környékén lakott néptörődékéhez?

A kérdés kellő megvilágíthatására gondolatban át kell röpülnünk a Kárpátokon túli területek: Dél-Moldova, illetőleg Kelet-Havaselve 10-13. századi történelmi keretébe. Amennyiben a mai napig megkísérelt helynév-magyarázatok kiállják a legszigorúbb nyelvészeti, továbbá az azt erősítő történelmi- és régészeti bírálatot (márpedig többszörösen kiállják!), akkor a kárpátelvi hajdani kun uralom kiterjedt a két világháború közötti Kovurluj (Covurlui), Tekucs (Tecuci), Tutová, Vászluj (Vaslui) megyére, Dél-Besszarábiára is, Havaselve legnagyobb részéről nem is beszélve³⁷. Az Al-Duna derékszögű, utolsó kanyara mellett, a Szeret és a Prut torkolata között pedig minden bizonnyal **Galats** nevű erősségük is volt: „**Galați** (Galats)”. Alexandru PHILIPPIDE a folytonosság fölvetésével kapcsolatban tárgyilagosabban ítélő, éppen ezért elég sokat ócsárolt, figyelemre nem igen méltított, rendszerint agyonhallgatott kiváló román nyelvész állítása szerint³⁸ ez a helységnev az arab **kálhát** 'vár, erősség, erődített hely, ville fortifiée, forteresse, château, fort citadelle'³⁹ szóra vezethető vissza. E helynév különben szó végi, valószínűleg zöngétlen **th**-s mássalhangzós

végződésétől megfosztva, Gala alakban nem hiányzik a **Codex Cumanicus arab származású kun szavai közül sem**⁴⁰. A kypcsáki-kun gálá alak más török nyelvekben, nyelvjárásokban -kálá, -kálé, sőt a szóvégi magánhangzó lekopásával -kál, -kel is. (Pl. Adákálé: Čufut-kálé, Máháčkálá-Krímbe, Koj-Kyrglán-kálá, Ángká-kálá, Bázár-kálá, Kurgásyn-kálá, Ajázkálá, Toprák-kálá, Dzsánbász-kálá, Kyzylkálá, Berkut-kálá⁴¹, stb., stb., továbbá Sárkel, az ómagyarokat őrző kazár erősség, vagy Kárakál, a Bukarest Craiova-i vasútvonal mellett, az Olttól nyugatra, Olténiában stb.) A kezdő k (káf) hang g-vé változását illetően a legcsekélyebb nehézségbe se botlunk; a törökben a zöngétlen k zárhang magánhangzók előtt megfelelő zöngés zárhanggá: g-vé változik, és a fordítottja is megeshetik. A **Codex Cumanicus**-nak a **gálá** szava kezdettől fogva **gálát**-nak hangozhatott, miként ezt az arab **kálhát**, tehát a **galat** szó alapalakja, őse (etymonja) bizonyítja. Annál is inkább gondolhatunk a **Codex Cumanicus** gálá szavának gálát ejtésére, mert az olasz és németajkú szótárkészítőknek a kun szavak írásával kapcsolatban nagyon sok hibáját, tévedését lehetne elsorolni. KUUN Géza ezeknek a téves írásoknak, lejegyzéseknek csupán a legszembetűnőbbjeit javította ki, a kisebb hibákkal - jól láthatón - nemigen törődött.

Gondolatban lépünk egyet, s nézzük meg: vajon az erdélyi öt (inkább négy) **Galac-Galats**-nak (utóbbi névalakban a -ts=c!) hívott helységnév írásban jelentkező első alakváltozata hogyan viszonylik a besenyő meg a hozzá nagyon közelálló, ha éppen nem azonos⁴² kun nyelvből ismert **galat** alakhoz. Az Alsófehér megyei (Ompoly-) Galac egy 1345. évi oklevélben már **Galac**-ként olvasható⁴³. Beszterce-Naszód megyében **Galac** 1345. évi oklevélben **Galoz-Goloz** (olv. Galac) alakban szerepel⁴⁴. A Hunyad megyei **Galac** nevével összefüggően 1443. oklevélben **possessio valachalis Galacz** szövegrész betűzhető⁴⁵. (A KNEZSA említette Kolozs megyei Galaccal kapcsolatban - sajnos - nem sikerült elfogadható, helyet rögzítő adathoz jutnom.) A név alakjának legkorábbi változatait

tekintve valamennyi **Galac**-ban, tehát egyetlen szintben, mintegy „közös nevezőben” jelentkeznek. (Kötelességemnek tartom megjegyezni: pillanatnyilag egyetlen ilyen nevű helység területén sem ismeretes semmiféle erősség. Jövendő, alapos régészeti terepkutatások, ásások azonban még változhatnak ezen a helyzeten...) Szándékosan hagyom utoljára a ma már Fogaras városába kebeleztet **Galac**-ot. (Az ezzel kapcsolatban megfigyelhetők bizonyára közelebb visznek a Galac névalak magyarázatához.)

Először 1396-ban kelt oklevél említi **possessio Galath**(!) néven⁴⁶. Ebben az oklevelés adatban foglalt helynév pedig azonos a **Codex Cumanicus** szóvégi -t végzűdéstől (bizonyára hozzánemértésből, elírásból) megfosztott eredeti **gálá(-t)** alakkal, de nagyon közel áll az arab **kálhát**-hoz is!

A fennebb előadottakkal - első pillantásra - be is fejezhetném a **Galac-Galat** helységnévhez fűződő eszmefuttatásomat. A kérdést azonban nem zárhatom le; mert a ma székelyek lakta vidékek bizonyos, hajdan besenyőktől is szállásolt területein **határnévként is ismeretese azonos jelentésű és kiejtésű földrajzi nevek!**

1. A korábbi Udvarhely megyei Kisgalambfalva határában, a település központjától délre magasodik az **Omlás-tető** önálló, uralkodó, lapos bérce (720 m). Máig használatos másik neve **Galat-tető**⁴⁷. Felszínén ma is jól kivehető egy, az ismételt régészeti ásások révén részben feltárt népvándorlási erősség⁴⁸ védő-árkai, -töltései.

2. Hasonló, földvárserű, de természetes terepalakulat jelölésére a hajdani Háromszék vármegye északnyugati végén fekvő Nagybacon Sepsibacon nevű, déli községrészben ma is használatos a **Galat**, azonkívül másik, völgyisorulat szabdalattal, kapuserű felszínének megnevezésére **Misegalat** határnév⁴⁹. Ez a körülmény pedig jelen esetben a határnevet kétségtelenül a hajdan itt szállásolt besenyő-csoporthoz fűző, perdöntőnek mondható bizonyíték, mert a nevezett határrészek közvetlen közelében folyik a **Besenyő-patak**. A Galat-patak a Besenyő-patak jobb oldali legjelentékenyebb mellékveze⁵⁰. Ismét-

lem: az eddig meg nem fejtett Bacon községneven kívül Uzon-bérce, Uzonka(-fürdő) stb., erősíti az elhalványult értelmű, kypcsáki-török határnévnek a hajdan itt szállásolt besenyőkhöz való kétségtelen kötődését. (S ezzel még nem mondtam el mindent, a sort még folytathatom.)

3. **Galat** határnév ismeretes a pápai tizedjegyzékben 1332-ben és 1334-ben foglalt Sepsibesenyő (mai hivatalos nevén Pádureni) közvetlen közelében, a szintén gyanús nevű Maksa szomszédságában fekvő Lécfalva történeti helynévanyagában, az 1606. évből⁵¹.

4. Egy 1698. évi oklevél **Galad** határnevet említ a Nagybaconnal közös határú Szárazajta területéről⁵². Egyelőre ezt a helyet sem sikerült rögzítenem a terepen. Ez esetben talán nem is ez a leglényegesebb mondanandóm. Sokkal föltűnőbbnek tartom a határnévnek az eddig megszokottól eltérő, -d végződésű változatát. Ez is a névnek a magyarba való korai átvétele, a besenyőből *közvetlenül a magyarba való átkerülése mellett érvel*, hiszen talán PAIS Dezső mutatott rá elsősközött⁵³ a szó végi -t~-d, illetőleg -ti~-di váltakozóságára az ősmagyarban.

A **galat** közsőznek a román ajkon kialakult **galats** - ('galați')-cá változásával kapcsolatban a következőket tartom említésre érdemesnek. (Az alábbiakban Al. PHILIPPIDE érvelésének főbb elemei után igazodom, azt vettem át.) A román nyelvi szemlélet a besenyő-kun eredetű **galat**, illetőleg **Galat** szavat - úgy látszik - többes számú főnévnek érezte. A **galat** köznévnek többesként értelmezése az egyes számban -**át**, megszámlálhatatlanul sok helynévnek az -**áti** többes számú alakúvá változásának a szabályához igazodott ugyan, de ismeretes többes számból ismét egyes számúvá „vedlett” alakja is⁵⁴. Ahogy PHILIPPIDE megjegyzi, még a délmoldvai **Berlád~Bîrlad** helységnév is, bár nem végződik -**át**-ban, hanem -**ád**-ban, egyidőben - úgy látszik - nem menekedhetett a román nyelv „természetéből következő” többes végződésűvé alakulás irányától, „hajlamától”, mert egy 1438. évi cirillbetűs moldvai oklevélben **braladhi** (többes számú helyhatározós alak) betűzhető⁵⁵. A **Calafat** helynév - jegyzi meg PHILLIPIDE - -**át**

végződése e szabály ellenére se vált **Calafați**-cá, mivel a **calafat** 'tömítő kőc, tömítő csepű' és **cal-faturi** 'calfat, calfatage'⁵⁶, tehát a (régii fajta kisebb vitorlás hajók, csónakok deszkázata réseit csepűvel, kőccal és szurokkal betömődése, bedugása műveletének jelölésére használt) szó hosszú ideig élt a románban, sőt, a szótárak tanúsága értelmében még ma is él, s ezért a **Calafat** helynévnek többes alakban való használata értelemzavaró lett volna. (Ezzel szemben a 'vár', 'erősség' jelentésű **galat** szóval nem helyettesítették a **cetate** latin eredetű szavat.)

Amint várható, a **Galat** helynév szinte az egész román nyelvtérületen előfordul, noha jelentése - állítja PHILIPPIDE - nagyon régóta, talán kezdettől fogva **ismeretlen**. D. FRUNZESCU helységnévtára szerint a volt Ilonca (Ialomita) megyében van **Galațiuu** nevezetű tó. Ez a **Galatsiuu~Galațiuu**: oszmánli **galat** **sujú** 'vár-vizet' jelent⁵⁶.

Bár a magam elé tűzött feladat már-már megoldottnak látszik, az igazság kedvéért más nézeteket se hallgathatok el. A **Galac** helynév eredeztetésével és jelentéstartalmával kapcsolatban I. IORDAN - egyebek mellett a következőket írja: „...**Galați** (Alb. Bis. or. Fäg. Gal. Hun.), **Grindul Galaților**, **Galațul** (egyes számban) (Dor.), **Galațiuul**, **Gălățeanul** (Ved) és **Gălățeni** (Iași, Tim. Vid): G.W. WEIGAND, in *Balkan-Archiv, Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für Rumänische Sprache* I. köt. Leipzig 1925. 5. 1.; W. SCHEINER, *uo. II.* 1626. 54. 1.; G. KISCH: *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*. Hermannstadt 1929. 182. 1., ezeket a neveket (vagy mindannyit vagy csupán a hegyeken túliakat (=az erdélyieket) a **Gal(D)atae** 'kelták' népnévből származtatja. Az első (szerző) bolgár közvetítést enged meg (görög...) a magánhangzóközi l megmaradásának elfogadhatásáért, az utolsó egy, Erdély északi részében napvilágra került latin nyelvű feliratot idéz. Ebben a fenti népnév (...) egy l-lel írottan olvasható, de (a szerző) nem foglalkozik a szó alapalakjának, őséneke hangtani jellegével...” N. DRĂGANU a *Dacoromania*. IV 1925. 1130. l.-on viszont így vélekedett: „A **Galati~Gallatae** vagy **Gallati**, tehát

'kelták' nevet WEIGAND úr előtt már mások is és jobban eredeztették, pl. G. KISCH: *Zur Wortforschung*, a SIEVERS Emlékkönyvében, a 47. l-on; (ne feledkezzünk meg: KNEZSA István is gondolt erre a lehetőségre, de mindjárt el is vetette). DRĀGANU különösen a hegynevekre (vö. **galat>galatĉau** (- a magyar **galatskő** vagy **gálitskő**-re⁵⁸), valamint az oklevelekben föl-föltűnő **Galacz**-'**Glatz**' személynevekre hivatkozva utóbb mégis elveti ezt a szófejtést. Helyette a szótőhöz járuló, **-ats** végződésű délszláv **Gal** személynévből (**galŭ** 'fekete') eredezteti csakúgy, mint a szerb **Galats**, **Galats** (régii **Galltsf**), **Galovats**, **Galovets**, **Galovits Selo** (utóbbi három **-ov** helynévképzővel gyarapodott) helynevet, illetőleg még tovább menve az **Agropyrum repens** 'tarack' (kellemetlen szántóföldi gyomnövény) alapszavából alkotott helynevet. (Ezzel szemben emlékeztetek ALPHILIPPIDE-nek **Originea Romînilor** című műve II. köt. 373. és kk. l-on **Galați** város nevének kunbóli származtatására. Mint láttuk, szerinte a kun **Gala(t)** köznév az arab **kalhat** 'vár, erősség, erődített város' szónak a kunba átkerült, s ama nyelv szellemének megfelelő változata. A románban az **-at** végződés, mint megannyi hasonló helynév esetében, **-ați**-a változott. (Azt se feledjük: I. IORDAN megjegyzése szerint is: „a (Călărași megyei) **Galațiui** az OR, II, 374.-on az (oszmán) török 'várvíz' jelentő **galát sujú** szóösszetételből ered. Mindkét szófejtés meggyőzőnek látszik...” N. DRĀGANU ezt a magyarázatot is elveti⁵⁹. I. IORDAN nyelvészeti, helyesebben nyelvtörténeti alapon sem hajlandó elfogadni N. DRĀGANU-nak utolsó tanulmányában (az erdélyi **Galac** helységnevekkel kapcsolatban) kifejtett véleményét, mivel a románok népi jellegzetességei akkorra még nem fejlődtek ki összességükben. Mégis rendkívül nehéz föltenni olyan régmúlt időkben élt nép helynevek alakjában⁶⁰ oly kései időkig való továbbélését (már természetesen amennyiben az ún. „folytonosság elmélete” hívének nem vallja valaki magát).

Amennyire megítélhető, I. IORDAN elveti a **Galați** (-Galac) keltáktól származtatásának lehetőségét (noha e föltevés - első pillanatra - fő-

lőttebb csábítónak látszik, hiszen- mint az a 33. jegyzetből világosan kitűnik - a környéken számos kelta-jellegű lelet került napvilágra). (Ezzel az állításával egyúttal, közvetve és önkéntelenül a **népességfolytonosság tétele ellen hozott bizonyítékot!** Ezzel ellentétben sájnálatosan szem elől tévesztett egy bizonyos körülményt, nevezetesen erdélyi besenyő csoportoknak, vagy legalábbis egy részüknek több-kevesebb ideig nagyon korai románokkal való együttélését⁶¹. Ennek következtében a helyzet homlokegyenest ellenkezik több nyelvész hangoztatott véleményével.

Noha nem írja egész határozottan, I. IORDAN véleménye az Al-Duna menti nagyváros: **Galați** neve eredetét illetőleg - úgy tetszik -, mégis AL. PHILIPPIDE fölfogása (= a helynév a kunból román kölcsönszó) után igazodik, csak az erdélyi **Galați**-**Galac** helynevek tekintetében helyezkedik tagadó álláspontra. Magával szemben következtelen magatartással - véleményem szerint eléggé helytelenül - DRĀGANU fennebb említett nézetéhez csatlakozik. DRĀGANU viszont - erről már szó esett - a **Galac**-**Galați** helynév eredetét a szerb **Galats** helynévben, vagyis a 'tarack' jelentésű köznévből keresi.

Egyrészt a besenyők kétségtelen 11-13. századi, de esetleg már a 10. század második felétől számítható erdélyi jelenléte, másrészt a székellyföldi kigalambfalvi, nagybaconi, szárazajtai, lécfalvi, egymástól távol eső tájakon élő, okleveles, vagy az aránylag közeli múltban feljegyzett **Galat**, végül a Fogaras városában kebeleztet (1391-ben oklevélben **Galath**-ként rögzített) helység-, illetőleg határnévre alapozva úgy hiszem nem hibázom, ha PHILIPPIDE véleményét fogadom el helyesnek. Székelyföld több vidékén (Kigalambfalván, Nagybaconban, szabatosabban Sepsibaconban, Lécfalván, vitathatatlanul besenyő környezetben vagy annak közelében kései utódokra hagyományozódott (valóságos erősséget alkotó vagy földvárszerű térszíni alakzatot mutató) **Galat** (**Galad**) és **Misegalat** határnév - minden azonos csengése ellenére is - pusztán létevel kétségessé, helyesebben szinte lehetetlenné teszi - a **Galat**-**Galatz** (**Galac**-**Galați**) helynév-

nek a mai szerb galats köznévből való (erőszakolt) levezetését. (Arról nem is beszélek, hogy a szántóföldi tarack (gyomnövény) ó bulgár-szláv nevének a 11-13. század közötti hangzása, kiejtése kérdésével - tudomásom szerint - eddigélük senki se foglalkozott, márpedig Erdélyben - egy-két kivételtől eltekintve - a dél-szláv nyelvek közül tudvalevőleg - inkább az ó-bolgár szlávnak a hatásával⁶², nem pedig az ó-szerb nyelvjárás-ukéval kell mindenekelőtt számolnunk!) A **Székelyföldön határnévként több helyütt is megőrzött Galat (Galad) alak nem végződik -ts hanggal!**

Véleményem szerint a - végső fokon - két különböző, de **azonos tőre** visszavezethető helynév-változat kiejtésbeli különbsége, erőltetés nélkül, eléggé könnyen magyarázható: (az Erdélyben négyszer vagy ötször ismétlődő) **Galac~Galați**-nak a **Galat (Galad)** „ősalaktól” eltérő hangzása egyrészt a román nyelvbe kerülésének és csekélyke hangváltozásának, másrészt a székelyföldi magyar nyelvjárások természetétől nem követelt, változatlanul maradásának a következménye. A **Galat** névváltozásos szóalak viszont - minden jel szerint - közvetlenül került át a besenyőből a magyarba, eltekintve a föltehető besenyő illabiális a-nak a-vá változásától. A magyar nyelv hangrendszere nem követelte a **galat** közsző többes számú alakjának használatát...

Záró mozzanatként előbbi fejtegetéseim helyességét tovább-erősítőnek látszó földrajzi tényre szeretnék figyelmeztetni. A négy biztos⁶³ erdélyi **Galac~Galați** helységnév háromja vagy az Erdélyi-havasok (=„Déli-Kárpátok”) északi vagy a Keleti-Kárpátok nyugati, belső, hegyalji tájai közvetlen térségében: a Hunyad megyei Sztrigy völgyében, Fogaras-földön, az azonos nevű város közelében, továbbá Beszterce vidékén, a föltehető 11-12. századi gyeprésávbán, ráadásul besenyő eredetű, vagy még meg nem vizsgált besenyő-gyanús helynevekkel „teletűzdelt” vidékeken, többek között Székelyföldön él tovább⁶⁴. (Az Erdélyi Szigethegységből nyugatkeleti irányban kifolyó Ompoly vize völgyében, a Zalatnai-medencéske keleti felében fekvő **Galac (Ompolygalac: 1505; Galac: 1733-ban;**

Galacz 1760-1762; Galatz: 1854; Galacz, Galat⁶⁵), viszont az 1848. évi szomorú magyarölés miatt hírhedtté vált **(Ompoly)preszáka - Ompolygyepű (1733: Praesaka; 1762: Ompolypreszáka; 1854: Preszáka, Presaca)** közvetlen közelében leledzik. Utóbbi határában, tőle északkeletre, talán nem „véletlenül” a Valea Ghibartului (olv. Gyibárcului⁶⁶: = Bibarc!) sziklás árka ereszkedik le meredeken az Ompoly itt már erősen szűkülő völgyére. Az Ompoly-völgyi **Galac** helységnek az Ompolygyepűhöz (Preszákához) való közelsége csábít mind ezzel, mind a többi erdélyi, azonos nevű helységgel kapcsolatban bizonyos, kézenfekvőnek látszó föltevésre. Ha a Galac nevű erdélyi helységek területéről (ma, esetleg még) ugyan nem is tudunk erődítések szemmel látható nyomairól, a 11-13. század közén mégis kellett lenniük efféléknek vagy éppenséggel erődített szálláshelyeknek, bármennyire kezdetlegesek lettek legyen is... (Mint ismeretes: a magyar gyeprü szónak a latin **indagines**, a román **prisaca-prisăci**, az erdélyi „német” **Hach** szó a megfelelője.) Ne feledkezzünk meg TAGÁNYI Károlynak az újabb kutatások eredményétől csak megerősített, nagyszerű meglátásáról⁶⁷. Szerinte széles erdőv alkotta az ország határát. Szüntelen védelme a legjelentősebb feladatok egyike volt. A számottevő akadályterületet alkotó erdőket azonban külön is meg kellett erősíteni az ellenség áthatolásának a megnehezítésére vagy éppen megakadályozására. „...Ehhez képest az erdőknél - írta TAGÁNYI - (...) behatolásra alkalmas, nyíltabb helyein mesterséges akadályokat készítettek, és tartottak fönn. Ezen akadályok az illető helynek, talajnak megfelelően különfélék voltak, és részint árkokból vagy sövényekből, részint földhányásokból, részint kövekből vagy fákból emelt torlaszokból állottak. (...) Az ilyen gyeprük egymással összeköttetésben álló szakadatlan láncolatot alkottak, de amelyet helyenként hadi és közlekedési célokra szánt utak szakítottak meg. Az ilyeneket **kapuknak**, az **ország kapuinak (porta regni)**, vagy a hozzá legközelebb álló hely nevével, vagy pedig a kapu földrajzi iránya szerint (...) nevezték el. Természetesen a nyitva hagyott utak és

kapuk még fokozottabb őrizet alatt állottak. A nevezetesebb kapuk - mint ROGERIUS írja - többnyire *kőből épültek, s tornyokkal voltak el látva* (a dőlt betűs részt én emeltem ki - F. I.); ugyancsak ROGERIUS (34. fejj.) leírásából tudjuk azt is, hogy egy ilyen mérföldnyi hosszú úton a sikeresebb ellentállás végett egymás után három kapu is volt alkalmazva. A kőkapukon kívül helyneveinkben gyakran előfordul a **Vaskapu** név is, (...) de ilyen vaskapuk természetesen nem csakugyan vasból készültek, hanem csupán erősen védett, a vas erejével vetekedő kapukat kell értenünk. Később a Vaskapu nevet inkább hegyszorosokra alkalmazták, viszont azelőtt, különösen a legrégebb időben a hegyszorosoknak **Clus** volt a nevük, mely azután nyelvünkben a magyarosabb **Kolos** alakot nyerte..." „...E gyepű- (F. I.) kapukkal szorosban összefüggének a hegyek, völgyek, erdők és folyók természetes nyílásai, szorosai, kulcsa, torka és szája⁶⁷...”, valamint III. Béla királyunk Névtelen jegyzőjének szavait: „...Akkor a föld lakosai parancsukra kőkapukat építettek és az ország határszélén fából nagy rekeszeket csinálnak⁶⁸...” Márpedig a faerődítéseknek idővel - természetesen - minden nyoma elenyészett...

Teljesesség kedvéért nem hagyhatom szó nélkül az alábbiakat. A kiscsalombfalvi határ legmagasabb ormának **Galat** neve nem önmagában áll, elszigetelt jelenség. Tőle nem távol fekszik a - minden bizonnyal - szintén besenyő szállásnevet máig őrző **Bögöz** község⁶⁹, valamint a Székelyudvarhely városába olvadt **Kadicsfalva**, azután a Nyikó-menti (Nagy és Kis-) **Kadács**, továbbá a Korond fölötti **Kadács**-mező (kora középkori) eltűnt település neve⁷⁰ is.

Jegyzet

1. Vö. pl. JERNEY János: *Vizsgálódások a régi kun nemzet nyelvéről*. Pest 1825; uő.: *A magyarországi besenyőkről*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*. Pest 1842. V.; uő.: *Keleti utazás a magyarok őseredeti helyeinek kinyomozása végett 1844. és 1845.* I-II. köt. Pest 1851.

2 *A székely „Csik” helynevek.* = *Ethnographia*. XII 1901. 142. l.

3 *Csiga, csigolya, Csiglamező.* = *MNy*. XI 1915. 314-315. l. lapalji jegyzettel; részletesen a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1928. június 15-i

ülésén tartott előadásban; uő.: *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele, mint nyelvi emlék*. SzIE, II. köt. 630. l. Újabbán BENKŐ Loránd kétségbe vonja PAIS Dezső meglátásának helyességét. Ld. *Adalékok a székelyek korai történetéhez.* = *Új Erdély Múzeum*. II-2 1990. 111. l. GYÖRFFY György elmélyült kutatási eredményei értelmében (ld. *Krónikánk és a magyar őstörténet*. Néptudományi Intézet kiadása. Bp. 1948. 145. l. (...Csiglamező említésének aligha tulajdoníthatunk a székely eredetkedésének fontosságát...)”) különben ennek az ügynek az újramegújra boncolgatása - úgy tetszik - már elvesztette időszerűségét!

4. = Erdélyi Irodalmi Szemle. Tudományos és kritikai folyóirat. VI-4 1928. 153. l. (ismertetés).

5. BITAY Árpád sejtése helyesnek bizonyult. A **Fogarás** föltehető török alakját és jelentését (*Fagar šu 'Kőrispatak') G. GIUGLEA neves román nyelvész fejtette meg (ld. *Raportul anual al Muzeului limbii române.* = *Dacoromania*. IV 1924-1926. 2. rész. 1554. l-on) az 1925. V. 22-i ülésen elhangzott főelőadásában. Névfejtését Iorgu JORDAN is elfogadta. Ld.: *Toponimia românească*. Buc. 1963. 66., 68. l. III. sz. jegyzettel. Erre Ion CIUPEA, a kolozsvári Történelmi Múzeum főműzeológusa volt szíves figyelemmel. Szívességét chelyüiti is hálásan köszönöm. Fogarás helynév különben a hajdani Bereg megye munkácsi járásából is ismeretes. (Vö.: *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára*. Bp. 1907. 632. l. A román Fágáras névalak mindenesetre közelebb állónak látszik a *Fagar šu-hoz a név magyar változatánál.

6. BITAY bizonyára MELICH János: *A honfoglalás kori Magyarország* című, alapvető művére utal (ld. *A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*. I. 6. Bp. 1925-1929), noha ezt külön nem említi. A **Krassó** (**Karasz**, **Karastica**) víznév az i.m. 25., 30., 102. és 379. lapon említődik. Bár KNEI ZSA István kezdetben (ld. *Magyarország népei a XI. században*. SzIE. II. köt. 437. l. sz. jegyzetében) még mereven tagadta MELICH János víznév-fejtésének helyességét, későbbi tanulmányában (Erdély víznevei. Kny. az Erdélyi Tudományos Intézet 1940-1941. évi Évkönyvéből. Kvár 1942. 38. l. 91. sz.) azonban már ő is kénytelen megengedni a törökből származás lehetőségét. (Helyszűke meg a tárgykörünktől messze esése miatt chelyüiti nem foglalkozhatom a kérdés bizonyításfolyamatának bemutatásával.) Különbösen RÁSONYI László későbbi eredményei fényesen igazolják BITAY Árpád meglátásának helyességét. (Vö. **Hidak a Dunán. Régi török népek a Dunánál**. Magvető kiadó. Gyorsuló idő sorozatban. Bp. 1981. 149. l. „...A felsorolt romániai neveknek fontosabbak számunkra ama kun, kypcsákai kenézek és bojárok nevei, akik a Déli-Kárpátokon át, előbb a mongolok elől, majd az Aranyhorda uralma alatti politikai vagy gazdasági okoknál fogva különösen Hunyad- és Krassó-Szörény megyébe menekültek vlah jobbágynéppel együtt...” Utalok még a kérdéskörrel kapcsolatos, fölöttébb jelentős további összefoglalásaira: *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'Etat des Roumains. L'origine des Basaraba*. In: *Ostmitteleuropäische Bibliothek*. III. sz. Bp. 1936. 38 p.; uő.: *Les Turcs non islamisés en Occident (Pécenegues, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapports avec les Hongrois)*. In: *PhTF* (Kny. 24-26. I. Vö. még: IORGA, Nicolae: *Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsarabă. Un capitol din colaborația română-barbară în evul mediu*. Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice. III. sor. VIII. köt. Buc. 1928. 97-103; GIURGESCU, Constantin C.: *Istoria Românilor*. Buc. 1937; a turáni-román kapcsolatok természetéről, ha nem is teljesen tárgyilagosan, ld. még SPINELI, Victor: *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici. Realități etnografice și politice în Moldova Meridionale aux Xc-XIIIe siècles*. Ed. Junimea. Iași 1985 (különösen a 94-99. lapon előadottakat).

7. I.m. 3-70. l., de különösen a 30-64., 129., 207-208., 210., 223., 224., 232-241. l.

8. RÁSONYI László és PÁLÓCZI HORVÁTH András (**Besenyők, úzok, kunok**. In: *Magyarrá lett keleti népek*. Szerk.: SZOMBATHY Viktor és LÁSZLÓ Gyula. Panoráma kiad. Utazások a múltban és a jelenben sorozatban).

z. Bp. 1988. 120. l.) véleményét magunkévá téve Erdélyben több, különböző török nyelvi, népi rétegzettséggel kell számolnunk. Minthogy bérces sűrűbb hazánkat sem a későbbi oszmán-török, sem a Krími tatár nem szállta meg tartásán, oszmán-török és nogáj-török - és víznévek „lecsapódásáról” nem igen beszélhetünk. Viszont nem tartozik a lehetetlenség közé egy-egy mongol vagy éppen mongol hely- és víznév idegőkezdése. Ilyen lenne pl. a **Kudzsír víz-, helysége- és hegységneve** (vö. ERDÉLYI István: **Előzetes jelentés az 1971. évi mongóliai régészeti kutatásainkról.** = Archaeologiai Értesítő, 1011 1974, 139-146. l.) idézte mongol Kudzsír helynévvel) és esetleg **Türe** Kolozs megyei helységneve. (Vö. ZÁGONI Jenő, **Szentkatolnai Bálint Gábor önéletrajzi naplótöredéke.** = Aluta XII-XIII 1980-1981. 172. l. A múlt századi szerző az 1660 körül Dzungáriából nyugatra költözött, gúnyneven kálmúknak nevezett oirát-mongoloknál jártában jegyezte föl a jurt bejáratával szembeni főhely **türe** nevét. Közútdomásán Kolozs megyében, Magyarorob mellett van **Türe** nevű helység (a helynév alakja első említéskor kezdve változatlan, mindig Türe (!): 1299: Poss. Tyre episcopalis; 1332-37: Sacerdos de Tyukre (!), Thure, Cyre (!); 1338: Poss. Tyre; 1384: rector ecclesie de Tyre; 1397: Poss. Tyre; 1427, 1460: Poss. Thyre. stb. stb. Vö. SZABÓ Attila: **Kalotaszeg helynevei.** Adatok. Kolozsvár 1942. 259. l.; SUCIU, Coriolan Dicționar istoric al localităților din Transilvania. II. köt. Buc. 1968. 208. l. EFajtaja lehetőség különben már RÁSONYI László eszében is megfordult Kárpátokon kívüli területek kun nyelvi környezetben előforduló, valóságos mongol személynevekkel kapcsolatban. Ilyen pl. az **Vgudey** meg a **Kolguna.** „...Quelques noms comans d'origine mongole comme **Vgudey** et **Kolguna** renvoient a des immigrants qiptchak plus tardifs...”) Ld. Philologiae Turcae Fundamenta. III. köt. I. rész 21. l. (kny.) Különös: KNEZSA István: **Erdély víznevei** (kny. az Erdélyi Tudományos Intézet 1940-1941. évi Évkönyvéből. Knyv. 1942. 26-27. l.) a Maros balparti mellékvezek között a Sebes és Sztrigy közén bemölköfőn - minden különösebb indoklás nélkül - egyszerűen átsíklík, minden további nélkül kihagyja. Ilyen, többek mellett, a Piáni-patak, a Kenyérvíz vagy Kudzsír-patak, valamint a Sebeshely-vízzel gyarapodó Városvez! (Ld. a tanulmány végi térképváltozatot is.) E tekintetben Victor SPINELI véleménye is figyelemet érdemel: „...Disonanța față de opinia de mult generată, ce postulează caracterul turcic al nomazilor stepelor nord-pontice de la începutul milenului al II-lea, este exprimată recent potrivit căreia pecenegii ar aparține grupului ugric, ceea ce este imposibil de admis, la fel ca și includerea pecenegilor între popoarele de rasă mongoloidă. În anumite cazuri se presupune totuși ca **uniunile nomazilor firzi ai încorporat și comunități de alt neam...**” (Vö. i.m. 95. l. az 5-6. jegyzettel. Én emletem ki. F. l.)

A Kelet- meg Közép-Európában elenyészett kypcsáki török nyelveken [ti. a besenyőn, kusan stb-én kívül (az úzok nyelve viszont más, az oгуz-törökség nyelvjárásai közé illeszkedett)] ma is szép számmal ismeretekes kypcsáki nyelvek és nyelvjárások. Közülük említjük a Káspi- meg az Áral-tó környékén lakó **kázákok** (kb. 5,5 milliónyian), **karákálpákok** (kb. 250.000-en), **nogájok** (kb. 41.000-en), **kыргызek** (kb. 1,5 milliónyian) nyelvét, továbbá az egymáshoz viszonylag közel álló kypcsákos üz-bég nyelvjárásokat. A **kárácsáj-bájkár** (kb. 100.000-en) és - kisebb mértékben - a **kumúk** (kb. 200.000-en) a környező, ún. kaukázusi nyelvek hatását tükrözi. A zsidózó **káráim**-ok kypcsáki nyelvére a környező lengyel meg ukrán nyelvjárások hatottak. A Krími-félszigeten és Dobrudzsában élő **tatarók** nyelvjárásai elsősorban oszmán-török (oszmánli) hatásokról árulokdnak. Külön csoportot alkotnak a volgai kypcsák nyelvek: a **kázáni tatár** (kb. 6 milliónyian), valamint a **báskír** (kb. 1,2 milliónyian). De a kázáni tatarához közel álló nyelvek ismeretekes Nyugat-Szibériában is. Szibéria nyugati részén a kázáni tatarához közel álló nyelvjárás a **barábá** és **toboli** tatár. Megjegyzendő, hogy a nagy múltú török nyelvek és nyelvjárások óriási területen vált elterjedésük ellenére általában, elsősorban a szókinsnek a nyelvtani szerkezet (a magánhangzók illeszkedése, a kötött szórend, a szóvégi hangstly stb.) tekintetben ma is nagyon közel állanak egymáshoz. Jelentősebb különbségek csak a hangrendszer-

ben tapasztalhatók. Nagyobb részük kölcsönösen érthető. (Ld. RÓNA-TAS András: **Török nyelvtörténet.** In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I. 2. köt. Szerkesztette: HAJDÚ P. - KRISTÓ Gy. - RÓNA-TAS András. Írta és összeállította A Szegei Őstörténeti Munkaközössége József Attila Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Tankönyvkiadó. Bp. 1976. 80-84. l.; Sala, Marius - VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana: **Limbile lumii.** Mica enciclopedie. Ed. Științifică și Enciclopedică. Buc. 1981 253-254. l. A török nyelvek kutatása azonban távolról sem éri el a megkívánható szintet. LIGETI Lajos szavaival élve (**A magyar nyelv török kapcsolatai és ami mögött van.** I. Bp. 1977. 387. l. Az eredeti szöveghez - sajnos - nem juthattam. Az idézetet L.ÁSZLÓ Gyula: **Őstörténelmünk. Egy régész gondolati néppé válásunkról.** Tankönyvkiadó. Bp. 1981. 54. l-ről vettem.) „...A helyzet távolról sem mondható (...) kielégítőnek. A legszembetűnőbb az alakitani végzetek elmaradottsága, az egyes fontosabb török nyelvek történetének feldolgozása. Az összefoglaló nagy török nyelvtörténet megírása szintén a jövőnd feladatai közé tartozik. A török szókészlet kutatása még a kezdet kezdetén tart. (...) Honfoglalás előtti jóevényszavainak nyugati törökségből származnak, olyan nyelvekből és nyelvjárásokból, amelyeknek ebből a körből nincsenek más emlékei. Érthető tehát, hogy a turkológusok, de az áltájásták is különös figyelmet tanúsítanak a magyar szókészlet e korai elemei iránt...”

9. PAIS Dezős a Magyar Tudományos Akadémia ülészakán 1931. év május havában tartott székfoglalóján a székelyek eredete nagyon izgalmas kérdésfolytése mellett más, még meglepőbb állítást fejtett ki. Szerinte Anonymus **Blach-, Blak** népeve nem a románokt jelöli, hanem a 9. század végén, a 10. elején Erdélyben meg a Tisza vonalától keletre fekvő területeken, MELICH János hely- és víznév magyarázataival igazolt, bolgár-török jellegű népességet. Főfogásá értelmében a bolgár-törökségnek (esetleg a 670-es években lezajlott „második avar” honfoglalással kapcsolatba hozható - F. I. gondolatfolytése) egy részét **bulák**nak neveztek. Ennek a népnévnek a szávosodott alakja lenne a **blach, blak** elnevezés. ECKHARDT Sándor szerint (ld. Napkelet. Tudományos élet. 1931. jún. 1. 6. sz. 555-556. l.) „...Ez a magyarázat minden esetre jobban megfelel a történeti adatoknak, mint a (románokkal) való azonosítás, amely eddig használatban volt. Éppen e helyen fejtjük ki aggodalmunkat a **blach-** (román) azonosítással szemben, hiszen eddig még senki nem állította össze, milyen népeket jelöltek ebben a korban a blach, vlach, valach szóval, holott nyilvánvaló, hogy a kutatásnak ezen kellene kezdenie. Ha Anonymus (meg KÉZAI Simon) adatait hitelsesnek veszi és magyarázni akarja, PAIS elmélete még azt is megmagyarázza, hogy miért van a székely róvársírásnak bolgár-török jellege és miért szorítokzik esupán Erdély területére...” Ez azonban, az újabb kutatások fényében, már meghaladott nézet (PAIS Dezős Dunánál 48-80. l.), legutóbb pedig a nemrégien elhunyt BODOR György foglalta össze (**A blakok.** In: A magyarrá lett keleti népek. 56-60. l.) a kérdést, utalva b(u)lak-ok (illa-ok) egy részének Volga-Don környéki szállásolására. Ld. még LÁCZAY Ervin: **Az erdélyi blak vagy bulak (bulaq) nép török eredetéről.** Lerövidítette és sajtó alá rendezte KISZELYI István. A Céh. 1/8 1990 júli-aug. 21-28. l. Nagyjából hasonlóképpen vélekedik Basri Gün Tekin is: **Le monde ture et sa mission historique.** Leipzig 1929. 123-124. l. Ezzel szemben legutóbb ld.: MAKKAI László: **Erdély a középkori magyar királyságban.** ET 240. l.

10. **A magyarországi besenyő telepekről.** = Föld és Ember. IX 1929. 65-90. l. Erdély földjéről alig néhány besenyő telepet említ és jelöl tanulmány-végi térképváltozatán.

11. DRĂGANU, Nicolae: **România în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice.** Academia Română. Studii și cercetari. Vol. XXI.

Buc. 1933. Ez MELICH János idézett műve adatainak a cáfólasára készült.

12. I. m. SZIE. II. köt. 367-472. I. A besenyőkre vonatkozó részek a 436-439. l-on, a 4. sz. alatt, valamint a 471. l-on, a 7. sz. alatt olvashatók. Uő.: Ungarn Völkerschaften im XI. Jahrhundert. In: Archivum Europae Centro-Orientalis. IV. 1938. 142-154. l. uő.: In Ostmittleuropäische Bibliothek. XVI. sz. Bp. 1938. 102-114. l.

13. Az egykori Kászonszék régészete. A kásznói székelyek eredete és letelepülése. Kolozsvár, 1938. 53-90. l.

14. **Besenyők és magyarok** = KCSA I. pótköt. Bp. 1940 (kny.). 35-57, 100-101 l., valamint a füzet végi térképvázlat. Ugyanez a tanulmány számottevő szövegváltoztatással (jobbításokkal) megjelent a **magyarság keleti elemei** című kötetben. Gondolat kiadó. Bp. 94-191. l-on. Elsősorban Erdővidék, illetőleg a Barcasági-medence északi végződése hely- és vízvezet elemezte a szakértő alaposságával. A továbbiakban főként az utóbbira utalok.

15. Közlélekről e helyről is fogadja hálás köszönetemet.

16. A török nyelv, nyelvjárások csoportosítását, beosztását illetőleg - mint ismeretes - több nézet alakult ki. E kérdés tekintetében a II. évezred eleji Mahmud al-Kašyari nevével kell kiemelni. (Ld. BROCKELMANN, C.: **Mahmud al-Kašyari über die Sprachen und die Stämme der Türken im 11. Jahrhundert.** = KCSA II 1921 37-38. l. Kezdetben a török nyelv (helyesebben csak nyelvjárások) nagyon kevésbé különböztek, az eltérések a nevezett ázsiai nyelvész szerint elsősorban hangtani jellegűek voltak. A Kárpátok és szinte a Csendes-óceán közötti óriási területen való szószórtásuk miatt ezek az apró, lényegtelen eltérések természetesen alakultak ki. A Mahmud al-Kašyari kínálta nyelvészeti adatok a kypcsák, oguz erős közelségére, viszont a besenyővel szembeni bizonyos távolságra utalnak. E különbségek mégsem lehetnek élesek, hiszen a bizánciak világsan fölismerték a besenyő meg a kun nyelv nagyfokú hasonlóságát (ld. a 17. jegyzetet). Ibn Khordadbeh (820 és 912 között élt) a török országok között említette az úzóket, besenyőket, kunokét (Guz, Pačanin, QyPaq). (Ld. MARQUART, J.: **Über das Volkstum der Komänen.** in: W. BANG és J. MARQUART: **Osttürkische Dialektstudien.** = Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philosophisch-historische Klasse. N. F. XIII 1914. 97. l.) A korabeli arab források általában félreérthetetlenül, egybehangzón állítják a három nevezett népesség-török voltát. Mindhárom népre való utalás olvasható Ibn Khaldun-nál (Ibn Khaldun: **Die Muqaddimah.** An Introduction to History. I. ed. F. ROSENTHAL, New York 1958. 156., 161., 162., 165., l.); a besenyőkről és kunokról Abu'l Fida-nál (Abou-Fida-nál: **Géographie.** II. köt. ed. T. J. REINAUD. Paris 1848. 291-292. l.); a besenyőkről és úzókról Mas'udi-nál (Maçoudi: **Les Prairies d'or.** ed. C. BARBIER DE MEYNIARD et P. de COURTEILLE. I. köt. Paris 1861. 59., 262., 288. l.) és Ibn Hauqal-nál (Ibn Hauqal: **Configuration de la Terre** (Kitab surat al-ard). II. köt. ed. J. H. KRAMERS et G. WIET. Beyrouth-Paris 1964. 379., 384. l.). Újabb osztályozás szerzője BÁSZKÁKOV, M. J. (Tyurkszkije jázyki. Moskva 1960. 103-148. l.), továbbá - többek között - RÁSONYI László (Hidak a Dunán. 12-14. l.), valamint SALA, Marius - **Vintilă-Rădulescu,** Ioana: i. m. 253-254. l.

17. Ld. KUUN Géza: **Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum.** Primum ex integro editio prolegomenis notis et commentariis glossariis instruxit. Bp. 1880. l.Uzorum lingua cum Bissenorum eandem esse... "....De Bissenis im Plan Carpinus annotavit eos cumanic loqui...". PHILIPPIE, Alexandru: **Originea Rominilor** (I). II. köt. l. ősi. l. ősi. 1927. 353 kk. l.; GYÖRFFY György: = KCSA 47-73. l., de különösen 41-41. l.; uő.: **A besenyők nyelve.** In: **A magyarság keleti elemei.** 171. l.Anna Komnené Alexius című művében (1148) megjegyzi, **hogy a szkíták** (ti. a besenyők) és a kománok (kunok) ugyanazt a nyelvet beszélték. Tekintve, hogy a komán-kunok nyelve a Codex Cumanicus anyagából pontosan ismeretes, következne, hogy a besenyők is ugyanazt

a kypcsáki török nyelvet beszélték. Mivel azonban Anna Komnené megjegyzésének filológiai értéke kétségtelen, az „egynyelvűség” takarhat kölcsönösen megérthető, de nyelvjárásiilag eltérő török dialektusokat, lehet azonban egyazon nyelvjárási kifejezést is...” Az alábbi idézet viszont a tanulmány első, a KCSA-ban megjelent változatából való. (71. l.)A tárgyalat hangsajátosságok a besenyő nyelvet a kypcsák fajtájú nyelvek közé sorolják, ami igazolni látszik Anna Komnena azon megjegyzését, amely szerint a szkíták (=besenyők) és kománok ugyanazt a nyelvet beszélik. Mutakoznak azonban olyan jelek, amelyek Mahmud al-Kašyari megjegyzését látszanak bizonyítani. A boso (= szürke, irdalmi mongol bora) színnév rotacizmusokat alkot mutat a kašyari török **boz-zal** szemben. (Székelyudvarhelytől keletre, a Gyepes-patak meg a Nagy-Homoród völgye vízválasztójának egyik kiemelkedő magaslatát, egészen szabatosan Gyepes meg Homoródkeményfalva helységeit elklőnítő, 716 m-es bércezt az 1899. évi kiadású osztrák-magyar, **Oláhfalv** és **Csik-Szereda,** Zona 20 Colonne XXXIII. jelzett, 1:75.000-es léptékű fekete-fehér katonai térkép pl. **Bozokur** tetőként adja, ha nem téves a rendszertani idegen (tehát nem magyar) térképező tiszték följegyzése!) Jövevény szóval lenne itt dolgnak, vagy a besenyőség egy része valóban a „bolgárhoz és szarvarhoz” hasonló nyelvet beszélt, mint Kašyari állítja?...” Vö. még MUNKÁCSI Bernát: **A magyar fémnevek őstörténeti vonatkozásai.** = Ethnographia. V 1894. 21-25. l. A bizonyos esetekben különben a j-török [mint ismeretes: ilyen a mai összes török nyelv és nyelvjárási a s-vas (máig megmaradt egyetlen bolgár-török nyelv), a jákut és talán a háládsz kivételével (ld. ZSIRAI Miklós: **Finnugor rokonságok.** Magyar Tudomány Akadémia kiadása. Bp. 1937. 16-19 l.; SALA, Marius - **VINTILĂ-RĂDULESCU,** Ioana: i. m. 253-254. l. 1998. sz., valamint az összefoglaló szócikkben említett népek, népcsoportok, néptörzsek címszavai alattiakat; a törökséggel kapcsolatban általában, többek között, ld.: VIRÁNYI Elemér: **A finnugor népek elterjedése.** Stádium kiadó, Bp. é. n. 180-189. l.; **Bozokur: Dűnya Türkerline.** (Törökök földje). Bozokur, Ankara 1941. Temnu, Sayi 11. (Ezt a művet csak RÁSONYI idézetből ismerem) nyelvekben is elő-előforduló z>r hangváltozással kapcsolatban ld. még a NÉMETH Gyulától frottakat. (A **honfoglaló magyarság kialakulása.** Bp. 1930. 92-95. l.) A **boz** helynévre visszatérve említheték még valamit. NÄGLER, Thomas: **Așezarea sașilor în Transilvania.** Buc. 1981. 226-227. l. felsorol több erdélyi **Boz** nevű helységet. Ezek a következők: **Buzd** (**Bozd**), **Szászbuzd** Medgyes mellett, **Boz** Hunyad megyében is! (Ld. még SUCIU, C.: i. m. l. köt. 99. l.) Ha már - GYÖRFFY idézetre támaszkodva - a Codex Cumanicusre hivatkoztam (idézem GYÁRFÁCS István: **A Petrarca-Codex kun nyelve.** In: Értékezesek a Történeti Tudományok Köréből. X. köt. 8. db. Bp. 1882. 95. l. tanulmányát is), ezzel kapcsolatban - sajnos - sem Wilhelm Radloff [**Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.** Sanktpetersburg 1877 (ismertette BUDENZ József: **Nyelvtudományi Közlemények.** XXI. 1887-től 1890. 73-80., 153-159. l.)], se Wilhelm BANG, se pedig Annemarie von GABAIN (**Die Sprache des Codex Cumanicus.** In: PhTF. I. Wiesbaden 1959. 46-73. l.), se PRITSAK, O., (**Das Kiptschaktische.** uc. 74-87. l.) se DRÜLL, D. (**Der Codex Cumanicus: Entstehung und Bedeutung**) tanulmányát nem ismerem. Semmi esetre se haladhatok el viszont NÉMETH Gyula néhány, e rendkívül jelentős nyelvemlékre vonatkozó számottevő, jogos észrevételét mellett. NÉMETH, e kiváló magyar török-nyelvrész több ízben is bizonyos kételeyeit, fenntartásait írta meg a Codex Cumanicus-szal kapcsolatban. (Vö. **Die Rätzel des Codex Cumanicus.** - Zeitschrift der Deutschen Morgenländische Gesellschaft. 1913. IV. füz.; **MÉSZÁROS Gyula: Magyarországi kún nyelvemlékek.** Bp. 1914. (ismertetés), = Egyetemes Philológiai Közöny. 1914. VIII-IX. füz. XXXVIII. 706-709. l.) NÉMETH véleménye szerintA kún nyelv kérdése ma (1914-ben) így áll: 1. A Codex Cumanicus 1880. évi kiadása (KUUN Géza gróf) az olvasatok önkényessége miatt ma nem használható. Bang Vilmos löweni professzor ezért újra kiadja a Codexet vagy legalább annak egyes fontosabb részeit. 2. Radloffnak a kún nyelvre

...munkái minden tekintetben javításra szorulnak, mint azt Bang több-kisebb értekezésében is megmutatta. 3. Még Bang munkálatai után is messze leszünk attól, hogy a C. C. anyagát módszeres kutatásra használhassuk (itt utal fennebb idézett német nyelvű tanulmányára, kiegészítésül pedig megjegyzni: "Emlékeim helyességét Bang is elismerte...") Egyébként (707. l.) pedig az írja: "...A kún nyelvre vonatkozó régebbi kutatásokat sem ismeri... (SZÁROS). Azt hiszi pl. hogy a C. C.-t egy ember írta (10. l.), holott fontosabb tudni, minthogy a C. C. német és olasz kezek munkája (10. l.): „A C. C.-t idegen jegyezte le, ezért vét a magánhangzóilleszkedés törvénye ellen. A magyarországi emlékeket hangtanilag közelebb álló (!) magyar ajk őrizte meg; azért ezek e tekintetben értékesebb képet nyújtanak a kún nyelvről”. Éppen fordítva van a dolog (jegyzi meg NÉMETH). A C. C.-ban mutatkozó német és olasz helyesírásból nagyszerűen ki fogjuk hámozni a kún nyelv igazi alakját, nem kell (mint M. 10. l.) arra a naiv álláspontra helyezkedni, hogy ami ott van val val írva, az csakugyan u) s hogy a magyar ajkon fennmaradt érthetetlen kún emlékek nem vetének a magánhangzóilleszkedés ellen, az ugyancsak természetes...” Ld. még: GYÖRFFY György: A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéséhez. In: A Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyve. Bp. 1942. 757-777. l., önálló lapszámozású különnyomatként is. (Bp. 1942. 1. 2. tábla.) Francián: *Autour du Codex Cumanicus*. In: *Annalecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata*. I. köt. Bp. 1942. 110-137. l. és önálló kiadványként a „Bibliotheca Orientalis Hungarica” V. füz. Bp. 1942. 30. l. Újra közölte A magyarászati keleti elemek c. kötet 220-241. l.-in. A Codex Cumanicus-szal kapcsolatban újabb szakirodalmi anyagot ismertette LIGETI Lajos a „Codex Cumanicus...”, *editio cum Geza KUUN, Budapestini 1880, pp. 395*” című, Budapesten kiadott reprint kiadáshoz írt előszavában (*Prolegomena to the Codex Cumanicus*) 1-54. l.

18. A kérdés teljes vizsgálatának mellőzésével - többek között - az alábbiakra utalok: HOREDIT, Kurt: *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*. In: *Biblioteca de istorie*. VII. Bp. 1958. 122-129. l.; DAICOVICIU, Constantin, PASCU, Ștefan, CHERESTEȘIU, Victor, MORARIU, Tiberiu: *Din istoria Transilvaniei*. Ed. Acad. Rep. Pop. Române. Buc. 1960. 72. l.; GIURGESCU D. C.: *Istoria românilor de la cele mai vechi timpuri până astăzi*. Buc. 1975. 190-191. l.; MAKKA László: *Erdély a középkori magyar királyságban*. In: ET. 273-284. l. Az erdélyi román kutatásban „Csüged-jellegű” fazezkasságnak nevezett, egyesektől a besenyőknél tulajdonított Árpád-kori agyagművészeti termékek összessége nem az, hanem „...már az Árpád-kori (magyarországi) politikai-gazdasági egység mutatója. (...) Nincs önálló etnikumjelző szerepe, annak ellenére sem, hogy korai szakaszában még érzékelhető a 9-10. századi szláv fazezkasság technikai utóhatása és néhány díszítőmotívuma...” Ld. BÓNA István: *Dáciától Erdélyéig. Honfoglalás és kora. Árpád-kori telepek, falvak*. In: ET. 228. l.

19. Vö. PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 87., 90. l.

20. „...Ezt a népet már nem mondaszerű elbeszélésekből kell kikövetkeztetniük, telepeiket nem homályos célzásokból kell megállapítani, mert a besenyőkre vonatkozó forrásaink száma igen tekintélyes és teljesen megbízható, amelyekből - középkori viszonyainkhoz képest - elég világos képet kapunk besenyőink telepeiről...” KNEZSA István: *SzIE*. II. köt. 436-439. l. „...A besenyők magyarországi helynévi emlékeiről egyre inkább kezd felszakadozni a homály. Mindig több és több helynévről sejthjük, hogy besenyő eredetű, és így elkülöníthetjük török helyneveink más rétegű, főként kún (?) anyagától. Természetes, hogy maga a besenyő anyag is több bevándorlási, települési rétegű származhat. (...) A Kárpátokon túli területekről is beszorulhattak Erdélybe kezdetben független besenyő törzsek. (...) Barót, Tepely a talán néhány más székely[földi] helynév is lehet besenyő eredetű. Persze óvatosan kell bánni az ilyen helynevekkel, mert némelyik ez eredetű is lehet, de a rájuk

vonatkozó okleveles adatok csak nagyon későiek...” Vö. RÁSONYI László: *Hidak a Dunán...* 88-89. l. A török vagy törökös szervezett népek jogrendszerének megfelelően, a különböző időkben csatlakozott besenyő csoportok egy részét határozottan határvédelmi feladatok teljesítésére rendelték. Egyébként is, még a XII. században is, a királyi sereg elő- és utóhadát főként székelyekből és besenyőkből állították hadrendbe. A csékekkel vívott 1116. évi olasváji ütközetben a besenyő és (nyugati) székely járszok az elővéd harcokban a szfínel megfutamodás harcászati cselével éltek. (Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 125. l.). A besenyők kérdéséhez fűződő bokros szakirodalommal elhelyült nincs miért foglalkoznom. Ezzel kapcsolatban - többek között - az alábbi könyvezeti összefoglalásokra utalok: BANNER János - JAKABFFY Endre: *A Közép-Dunamédecze régészeti bibliográfiája a legregyebb időkől a XI. századig*. Akadémiai Kiadó. Bp. 1954. 524-525. l. II. köt. Bp. 1960. (1954-1959) I.; III. köt. Bp. 1968. (1960-1966) 220. l.; III. köt. Bp. 1981. (csak JAKABFFY Imre: 1967-1977). 337-339. l. Legújabbban: GOLDEN, Peter B.: *The peoples of the South Russian steppes. (The Pechenegs)* In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. (ed. by Denis Sinor). Cambridge University Press. Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne-Sidney 1990. E rendkívül jelentős tanulmányokat tartalmazó kötethez - sajnos - nem juthattam hozzá.

21. Az alábbiakban bemutatandó szövejtézés, néveredetkezési és magyarázati kísérlet kiragadott része egy majdnem két évtizede összeállított, kötetnyi anyagot kitevő, jóakarattal kiadóra váró, *Adatok erdélyi török nyelvű népszerűek XI-XIII. századi határőrző szerepéhez* című tanulmányomnak.

22. Szövege megjelent a Beszterce-Naszód Megyei Múzeum Évkönyvei sorozatában. Ld. *Din trecutul istoric al orașului Bistrița - Breve histoire de la ville Bistrița*. = *File de istorie*. Culegere de studii, articole și cercetări. I. köt. Bistrița 1971. 11-23. l. A bennünk érdeklő fejtegetés a 11-12. l-on tanulmányozható. A szerző Beszterce város alapításával kapcsolatos véleménye azonban nagyon is elmarasztható; nem ismer vagy nem akar tudni százsz kutatótól elért, bizonyos, ránk nézve kedvező, jelentős eredményeket.

23. Vö. *Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania*. VIII. köt. Bp. 1954. 135., 147. l.; SUCIU, Coriolan: *Dictionar istoric al localităților din Transilvania*. I. köt. Buc. 1968. 75. l., II. köt. 247. l. (Vișoara címszó alatti). Ld. még ZIMMERMANN, F. - GÜNDISCH, C.: *Ürkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. IV. köt. Hermannstadt 1937. 478., 482. l-on között, 1432. évi oklevélben a magyar meg a szász név egy mondat keretében említődik: „...vine in monte Besenew alias Heidenorff” (ld. még GYÖRFFY Gy.: i.m. 167. l.) további, 1587-1589 közt két oklevélben ismét előfordul a Paganica helység-jelölés (ld. JAKÓ Zsigmond: *Adatok a dézma fejedelmekori adminisztrációhoz*. Kolozsvár 1945. 75. l.). Az 1750. év után azonban már csupán Besenyő, Bessenye, Besineu, Heidenorff, Heidenorff alakváltozatok fordulnak elő. Egyébként a Beszterce-vidéki szász betelepülés sokat vitatott kezdetét, folyamatát, az ide érkezett „szász” csoportok magát tisztázatlan XII. századi beköltözését illetőleg legutóbb ld. NÄGLER, Thomas: *Așezarea sașilor în Transilvania*. Ed. Criterion. Buc. 1981. 166-167. l-on frottait. Vö még Wagner, Ernst: *Az erdélyi szászok településteremtése az újabb kutatások tükrében*. = Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 22-31. l. Nem érinti ezt a kérdést.

24. DRÁGANU Nicolae idézett, nagyszabású, de eredménytelen, névféjtés tekintve sokhelyütt elmarasztható művében (*Români...*, 514-515. l.), helyesen utalt a tölre megfigyelt jelenségre. „...Egyes erdélyi besenyő falvak szász jelölése (Hëndrōf < Hëndroff = „Heidenorff”, Betschenüden mellett) szint azok a szászok megérkeztek kor meg nem olvadtak be. (Eksist az neca neasimilati.) (...) Érdekes megfigyelni - fűzi tovább gondolatát DRÁGANU -, hogy a besenyőket a Niebelungenlied „die wilde Pescenaere”-it Heimskringla eller norges Kongesagaer af Snorre Sturuluson (helyesen Snori Surluson, élt 1178-1241 között) is

„heidinn-nek” jelöli. (Unger kiadása. Christiania 1868.) DRÁGANU, GHERGHEL, I.: *Zur Geschichte Siebenbürgens*. Wien 1891. 28-30. l. szövege alapján idézi. Kiegészítésül és egyúttal helyesbítéséként azonban még valamit meg kell jegyeznünk. Alexiosz Komnénosz bizánci császár harcos „pogány” ellenfeleit nemcsak a besenyőkkel azonosították (ld. KOGÁLNICEANU, M.: *Istoria Românilor*. I. köt. Iași 1903. 26. l.; DRÁGANU, N.: i.m. 571. l.; *Antieniet et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue. Territoire de formation du peuple roumain et de la langue roumaine*. = *Balcania*. VI 1943. 448. l.; R. M. Dawkins: *An Echo in the Norse Sagas of the Patzinak War of John II Komninos*. = *Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientale et slaves*. 5. Mélanges Émile Boissacq. I. Bruxelles 1937. 246-247. l. Ld. még VASILIEVSKI, V. G.: *Varjago-russkaja i varjago-anglijskaja družina v Konstantinopolje XI i XII vjekov*. = *Trudy V. G. Vasil'evskogo k. št. Sankt-Petersburg* 1908. 271. l.), hanem a kunokkal is (vö. GHERGHEL: i.m. 17. l.; HOREDŢ, K.: *Blökumanaland și Blakumen*. = *Arheologia Moldovei*. VI 1969. 180-181. l.). Ezzel szemben GYÓNI Máttyás (*Les variants d'un type de légende byzantine dans la littérature ancienne islandaise*. = *Acta Antiqua*. IV 1956. 302-302. l.) mindkét lehetőséggel számol (ld. különösen a 14-15. jegyzetében foglaltakat). N. DRÁGANU a „heidinn” besenyőkre vonatkozó utalásának jobb megértésére, egészen rövidre fogva, a következőket kell megemlítenem: a Szent Olaf csodatetteiről szóló középkori izlandi és skandináv írásos emlékek a Délkelet-Európa bizonyos részeivel kapcsolatos eseményekkel összefüggő érdekes beszámolókat is tartalmaznak. A bizonyos mértékig a hazai kora középkori történelem kutatása tekintetében is felhasználható északi cselesztől források hazai alkalmazását illetőleg - különben - lásd: SPINEL, Victor: *Informații despre vlahii în izvoarele medievale nordice* (I). = *Studii și cercetări de istorie veche*. 241 1973. 57-81. l. Az erről a szent uralkodóról szóló skandináv irodalmi jellegű források összetettségüknek fogva a legnagyobb érdeklődésre - kétségen kívül - Snori Sturluson alábbi művei tarthatnak számítot: *Szent Olaf saga*-ja meg a *Nóreges konunga sögur* (A norvég királyok legendái) vagy *Konungabók* (Királyok könyve), más, elterjedtebb nevén *Heimskringla* (Világ kereke, köre). *Szent Olaf saga*-jának változatát minden tekintetben nagyon hasonlítanak a *Heimskringla*-nak a Szent Olaf csodáit megörökítő részleteihez. V. SPINEL, összehasonlítással, eredetben adja a két fajta szöveg első részét: *Heimskringla*: „...Sá atburdr vard a Griklandi, pá er par var Kirjalax konungr, at konungr fór herverd a Blökumannaland. En er hann kom a Pezinavöllu, pa kom par a móti honum heidinn konungr med úvignan her...” GHERGHEL, I.: i.m. 28. l. után). *Saga Olafs konungs hins helga*: „...Sá atburdr vard I Griklandi, pá er par var Kirjalax konungr fór herfór a Blakumannaland, en er peir kvomu a Pezina völlu, pa kom par móti honum heidinn med oflyjanda hér...” [Rafn, C. C.: *Antiquités russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens skandinaves*. I. köt. Copenhagen 1850. 468. l. után; mindkét szövegrész V. SPINEL idézett tanulmányából kölcsönöztem (Studii și cercetări de istorie veche. 241 1973. 65. l.) Tudomásom szerint I. GHERGHEL volt az első, a fentebbi skandináv szövegrészekben említett kora középkori történelmi mozzanatot Erdély történetébe illesztő szerző. Idézett művében (17-18. l-on) kifejtett véleménye szerint Áleksiusz bizánci császárnak a vak király vezette „pogányokkal” vívott ütközetére az 1114. évben került volna sor. Más tanulmányaiban (=Convorbirii literare, 525-6 1920. 343. l. - eléggé meglepően - ugyanazt az eseményt az 1118. évre teszi. Utóbb (=Revista arhiveilor, 19274 236. l.; uő.: Arhiva, 351 1928. 64. l.) viszont már az 1094. évszám mellé áll. Az 1114. mellett - ebben az évben a bizánciak kisebb méretű hadjáratait hatoltak az Al-Dunától északra fekvő, kun uralom alatti területekre - kardoskodott N. DRÁGANU (i.m. 226. l. l. jegyzet; uő.: *Vecimea și rásbindirea românilor pe baza toponimiei și a onomastice*. Valenii de Munte 1934. 29-30. l.; uő.: = *Balcania*. VI 1943. 448. l.); GIURESCU, C. C. (*Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul se-*

olului al XIV-lea. Buc. 1967. 35. l.) és K. HOREDŢ (= *Arheologia Moldovei*. VI 1969. 180. l.); R. M. DAWKINS (i.m. 243-244. l.) nézet- értelmében a skandináv forrásokban leírt események II. Komnénosz Joánnésztól 1121-1122-ben a besenyőkkel viselt háború idején zajlottak. míg GYÓNI Máttyás (= *Acta Antiqua*. IV.1-2 1956. 303-304. l.) szerint I. Alexiosz szóban forgó hadjárata a kunok ellen irányította vagy 1094-ben, vagy 1113/1114-ben. Bárhogy is álljon az ügy, a besenyőkkel kapcsolatban használt „heidinn” (=pogány) jelző - nyilvánvalóan - nem az erdélyi besenyőket illeti, ahogy az első pillanatra valószínűnek tűnnék a fentebb idézetekből, hanem - minden bizonnyal - a Kárpátekőtől keletre és délre eső területeken élt, „szabad” besenyőkre vonatkozik... A Beszterce-völgyi Besenyő-Heidendorf helységnevével kapcsolatban különben figyelmeztetnem kell e szász név nem egyezőségéről voltára. Erdély területén ui. más hasonló vagy éppen azonos szász helységneveket ismerünk: az Alsó-Fehér megyei *Szászkesbényes* (rom. Beșineu), szász neve *Betschenüden*, irodalmi németül *Heidendorf*; *Hegen* (Brádeni, Szeben megye) hivatalos német neve *Hendorf*, szászul viszont *Héndrof* < *Héndroff* = „Heidendorf”! (Ld. DRÁGANU, N.; *România*. 515. l.; SUCIU, C.: i.m. l. köt. 103. 286. l.) - A teljesség kedvéért említem a Beszterce melletti Besenyő helység közelében fekvő Sajómagyars határába eső *Besenyő-völgyet* is. (Ld. KADÁR József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. VI. köt. Dés 1904. 30. l.; GYÖRFFY Gy.: i.m. 167. l.) Besenyő határában *Korháná* határnév (ld. KNEZSA István: *Erdély vízvei*. 10. l. 229 1-14.)

25. Ennek, a hajdani történelmi valóságot egyáltalán nem ismerő, merőben képtelen állításnak [vö. „...A török vagy törökös államszervezetek keretében szokásos általános gyakorlattal: az újonnan csatlakozott törzsek (vagy törzstörzsek); ilyenek a magyar államszervezet védelmében helyezkedett besenyő csoportok - csakhogy PASCU, ilyesmirel, sajnos, nem akar tudomást szerezni -] néha nem lesznek a szövetség tagjaival (esetünkben a kora középkori magyar állam népeivel) egyenlő helyzetben. Ezek végzik a legnehezebb munkát, védik a határt és elül mennek a harcban. (TAGÁNYI Károly: *Gyepű és gyepfelvete*. = *Mny*. IX 1913. 103-104; NÉMETH Gyula: *A honfoglaló magyar nép...* 19-20. l.) Az ujgurok a később meghódított *Basmil* és *Karluk* törzseket elővédül használták mind pihenéskor, mind háborúban. (Chavannes, Edouard: *Documents les Tou-Kiue (turcs) occidentaux*. St. Petersburg, 1903. 94. l.; NÉMETH: i.h.). „...A magyar törzsszövetséghez legutóbb csatlakozott kavar (kabar) törzs harcosai Kónsztántinosz Porfirogenitosz értesítése szerint elől mennek a háborúba. (De administrando imperio, 39.; NÉMETH: i.h.) Báján Kágán (avar fejedelem) a később csatlakozott kurguroknak (kultriguroknak) megparancsolja, hogy jeljenek át a Száván és pusztítsák Dalmáciát. Kerek-perec ki is jelenti: azért küldi őket, mert nem nagyon bánja esetleges pusztulásukat. (vö.: Menandros, ed. Bonn, 31; Exc. de leg 458.; NÉMETH: i.h.) Tamás palatói érsek állítása szerint (Historia Salonica, 38. c.; NÉMETH: i.h.) a mongolok a leigázott népekből nagy számú fegyverest - különösen kunokat - visznek magukkal, s ezeket valósággal harcba kergetik. Julianus ugyanerről írt a perugiai püspökhöz címzett levelében (WENZEL Gusztáv: *Árpádokori új Okmánytár*. VII. köt. 553. l.; NÉMETH: i.h.)...” A fentiek hazai szemléltetésére s egyben Stefan PASCU állításának ékes cáfolataként, kapásból mindjárt három csattanós ellenpéldát említhetek. Az egyik a Szebenihavasokban, annak a tetőző ormától, a 2245 m magas Csindreltől légyon-alban mindössze 8 (nyolc!) km-re, a Bătrîna-tető (1911 m) közelében fekvő hágó, valamint a Csindrel északi oldaláról eredő Rîu Mare jobb oldali, továbbá az erdélyi Cód bal oldali mellékvize a *Besenyő* = *Beșineu* nevet viseli. Vö. GYÖRFFY Gy.: i.m. 166. l.; BUZA, M., FESCI, Simona: *Cindrel*. In: „Munții noștri” sorozat 28. sz. Buc. 1983. térképpel. A Cód mellékvizét viszont *Izvoru Beșineu*-nak hívják. A másik, PASCU állításának szintén ellentmondó esetet - az Erdélyből tekintve - még eldugottabb Jézer-hegységgel kapcsolatban említhetem. A magas hegytömb északkeleti végződésén, a Barcasági-medencétől jól elrejtve, a Dâmbovița vadregényes völgyének nagy kanyarulatától mindjárt délre, a

Draşcin-tető (2102 m) északi kiágazásának legmagasabb (1873 m-es) ormát **Pecineagu**-ként tartják számon. Tőle nyugatra nyílik a Zvoru Hotarului (!) völgye. Vö. IONESCU-DUNĂREANU, Ion: **Iezer**. A „Munţii noştri” sorozat 33. köt. Buc. 1984. térkép; továbbá 58., 109., és 116. l. Állításom erősítésére említhetem továbbá az Erdélyi-havasok (= „Déli-Kárpátok”) kelet-nyugati tengelyének nyugati végére cső Szárkó-hegység közepé táján emelkedő Vf. Pietrii északnyugati lejtőjén eredő, **Pecineagu** nevű hegyi patakot. Ez a Karánsebes közeli Zsuppa hegységtől mindjárt északra a Temes-folyóba szakad, az Erdőhátat (=Pojána Ruzkát) a Szárkó hegyecsoporttól elválasztó földszerkezeti folyosón (tektonikus árkon) végigfolyó Biszra harmadlagos mellékvize. Eredetileg ui. a Poiana Mărului nevű patakba szakad, az viszont a Bistra Mărului vizét gyarapítja. Utóbbi pedig az említett földszerkezeti árokban folyóágoló Biszra bal oldali mellékvize. (Ld. **Románia. Atlas rutier**. Szerk.: DRAGOMIR, Vasile, BALEA, Victor, MUREŞANU, Gheorghe, EPURAN, Gheorghe, Ed. Sport-Turism. Buc. 1982. 43. szelvény; NICULESCU, Gh., CĂLIN, Dănuţ: **Muntele Mic-Tarcu**. „Munţii noştri” sorozat 51. sz. Buc. 1990. 17., 85. l., valamint a kötethez csatolt térképet.) Ezek a helynevek bizony az itteni besenyők - legalábbis egy részének - eléggé mostoha borsáról látszanak tanúszkodni, a csatlakozott népekkel kapcsolatban megszokott gyakorlatnak megfelelően!...

26. Št. PASCU vonzó, „idilli”, e derendően téves képet fest a hajdani valóságban gyökeresen eltérő helyzetű, mintha ékes a besenyő csoportok vagy vezetőik a „senki földjén” esatangolva saját kényük-kedvük szerint válogathattak volna szállás-területet, nem eszedektet volna a kora középkori magyar állam erdélyre szívetzői és azok beszedettai akaratának megfelelőn, a határőr-szervezési rendelkezések keretében. Mint az nagyobb lélegzetű tanulmányhoz mellékelt térképvázlataim egyikéből világosan szembetűnik, e települések a Szent László-kori (1077-1095) gyeplővonal szelésebb-keskenyebb sávjában sorakoztak; népességük feladata tehát kétségtelenül a veszélyeztetetebb határszakaszok védelme volt! Mesterségyen Mircza RUSU a hajdani valóságtól még messzebbre rugaszkodik alábbi állításával: „...La domination des Hongrois en Transylvanie e duré peu de temps [itt bizonyára Szent István királyunk 1003. évi erdélyi hadjáratainak sikerére, Erdélyvi Zoltánnak a hatalomba helyezését követett, RUSU-tól helytelenül értelmezett következményeire gondol. (Vö. GYÖRFY György: **István király és műve**. Gondolat kiadó. Bp. 1977. 169-171. l.); parce que, au Xie siècle les chroniques [...] signalent d'autres ducé ou voivods Péchénegues ou Cumans (?) indépendentes (?), qui vont successivement pénétrer dans la Hongrie, en passant par la Porte du Meseş, ou ailleurs, pour la piller...” (**La population autochtone et les Hongrois sur le territoire de la Transylvanie aux IXe-Xie siècles**. In: **Congressus Quartus Internationalis Fenno Ugristarum**. Budapest 1975. Pars II. Akadémiai Kiadó. Bp. 1980. 212. l.) Hamis vélekedése értelmében Erdély tehát nem tartozott volna a magyar királysághoz, hanem besenyő vagy kun ország lett volna! Ezzel a légből kapott állítással szemben, a régészeti leletek hiányának kényszerre következtében csakis ERDÉLYI István véleményét tehetem magamévá: „Korai besenyő leletek Erdélyből [egyelőre] nem ismerünk és az erdélyi Gyulát (Gylát) besenyő eredetű vezetéknek feltüntetni akár hipotézis négyzetileg nem támasztható alá. (Utal: PASCU, Št.: **Istoria voievodatului Transilvaniei**. Buc. 1971. című munkájára.) ERDÉLYI tanulmánya: **A honfoglaló magyarság etnikai határainak kérdéséhez**. In: **Congressus Quartus Internationalis Fenno Ugristarum**. Budapest 1975. Bp. 1980. 47. l.)

27. Ld. KNIEZSA István: i.m. 440-441. l. Legújabbban BENKŐ Loránd (= Új Erdélyi Múzeum. 11-2 1990. 115, 117-118. l. „...Török eredetű helynévanyagot a Székelyföldön nem találunk. (...) Van egy név, amelyik esetleg korábbi török etnikum meglétre utalhat: a **Besenyő** név. E név magya ugyan török faj (helyesebben fajtájú) népet jelöl, a szó azonban persze már magyar, s ez a név is...” Eme eleve szűkre szabott közlés keretében távolról se mutathatóm be pl. a terjedelmesebb összeállításom egyik fejezetében tárgyalt Beszterce-Naszód megyei török-gyanús vagy

éppen török helység- és vízneveket: Besenyő, Berlád, Budak, (Szamos-)Makód, (Szamos-)Kőcs, Tancs, Teko stb. kérdését, az ügy természeténél fogva hozzájuk kapcsolódó Bükkös, Cséfpán, Hordó, Kékes, (Sajó-)Sárvar említésével egyetemben.

28. Ld. SUCIU, C.: i.m. l. köt. 250. l. Szerinte első okleveles említése: 1345: **Galoz, Golaz, Goloz (Documente... ser. C. Transilvania**. b. IV. köt. Buc. 1955. 275., 646-647. l.); 1356: Galaz (ZIMMERMAN, Fr. - WERNER, Carl: **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen**. II. (1325-1390). Hermannstadt 1897. 129. l.); 1587-1589; 1733: **Galacz** (JAKÓ Zsigmond: i.m. 46. l.); 1750: **Gyelotz**; 1805: **Galatz, Heeresdorf** és románul **Galaţi**. Sajnos, csöppet se konyítok a Beszterce-környéki (Nösnergeu-i) szász nyelvjáráshoz, mégis megkockázatom a kérdést: a tanulmányom alábbi részében kifejtettek értelmében vajon a **Heeresdorf** helységnev első tagja nem azonos-e az irodalmi németből ismeretes **Heer** 'sereg, hadsereg, tábor' szóval (vö. BALAGI Mór: **Új teljes német szótár. Német-magyar rész**. V. kiad. Bp. 1882. 481. l.), nem félig-meddig tükörszava-e a **Galac**-nak, nem érzékeltet-e hasonló, valamilyen erdőtérre vonatkozó fogalmat?

29. Ld. **Keletmagyarország helynevei**. In: **A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve**. 1943. Magyarok és románok. I. köt. Bp. 1943. 302. l.

30. Vö. **A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára**. Bp. 1907. 645. l.; SUCIU, C.: i.m. l. köt. 331. l.

31. Az erről a **Galac**-ról szóló első említés valójában 1443. évi keltezésű: **possessio valachalis Galats**; az 1447. évi. már második említése! (vö. SUCIU, C.: i.m. l. köt. 250. l. Galaţi, u. Galac, r. Haţeg, R Hunedoara).

32. A fogaraszöldi **Galac** neve 1396. évi oklevélben tűnik fel először **Galath** (!) alakban. Ld. SUCIU, C.: i.h. E helységnevről, minden bizonyonnal a java középkorban, a 15. század első felében épült **jelenlegi Fogaraszvára alatt**, ásatásokkor megfigyelt, egyelőre meghatározatlan időszakban létesült, a 13. században már biztosan megvolt, de bizonyára jóval korábbi eredetű, (esetleg) 10. században létesített gerendavázas, tehát „cserep-fal” földvárhoz fűződött! Ld. **Sápütrüri archeologie efectuate de D.M.I.A. in anul 1972 - Cetatea Făgăraş, jud. Braşov**. = **Buletinul Monumentelor Istorice**. XLIII 1973. 74. l.

33. Erre, a legjobb tudomásom szerint ma már eltűnt, egyelőre meghatározhatatlan helyű **Galac**-ra KNIEZSA István LIPSZKY (Lipszky Johannes de Szadlicsna: **Repertorium locorum obiectorumque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item Principatus Transylvaniae occurrentium**. Buda 1808. Pars secunda: **Transylvania**) művere hivatkozik. A Kolozs megyei **Galac** helységnevről különben GYÖRFY György nagyszabású történeti-földrajzi művében se szerepel! (Vö. **Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza**. III. köt. Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő meye és Kunság. Akadémiai Kiadó. Bp. 1987. 348-349. l.)

34. A helynévanyagban valóban, annál kevésbé a vidék régészeti-helyrajzi anyagában. Vö. **Erdély régészeti repertóriumá. I. Öskor**. Kolozsvár 1942. 335. l. 20. sz. térképvázlattal: 13., 20., 103., 110. ROSKA Márton: **A kelták Erdélyben**. = **Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából**. IV. 1955 53-80. l.; POPESCU, Dorin: **Celtii în Transilvania**. = **Transilvania. Organ al Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura populară română (ASTRA)**. 75 1944. 639-666. l.; DĂNILĂ, Ştefan: **Noi descoperiri archeologice privind problema celtilor din zona Bistriţei**. = **File de istorie - Bistriţa**. I 1971. 59-71. l. (Többek között éppen a Dipse-völgyi Galac falu határából is ismeretesek kelta leletek.) Ld. továbbá ZIRRA, Vlad: **Descoperiri celte de la sfârşitul Laténeului mijlociu în Depresiunea Bistriţei**. = **File de istorie - Bistriţa**. III. 1974. 1380-164. l.; CRIŞAN, I.H. **La nécropole de Fintinele [Szászújfő] et son importance pour le problème des Celtes de l'Europe centrale**. = **Alba Regia**. XIV 1975. 185-186. l.

35. Eme állítás tekintetében nem árt fölfigyelni FERENCZI Géza régészeti adatokra alapozott megállapításaira, mégha – tudomásom szerint, Sajtóárvár és Beszterce (város) részétől eltekintve, ezen a vidéken egyelőre - hiányzik is a korábbi keltezéshez szükséges kutatások eredményei. L.d. **Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről.** = Korunk. XXXVIII/1 1979. 947-954. l., valamint BENKŐ Eick: **A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája.** In: *Varia Archaeologica Hungarica.* V. köt. Publications Institutii Archaologicae Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini. Budapest 1992 9, 23-27.

36. LOSONCZI István: **Milyen lehetett a magyar köznyelv szókészletében és nyelvtanában Szent István trónraléptekor?** SzIL. II. köt. 592-593. l.

37. Vö WEIGAND, Gustav: **Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien.** = Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache. XXVI-XXIX 1921. 79 és kk. l.; Conca, Ion - DONAT, Ion: **Contribution à l'étude de la toponymie péchénnegue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube.** Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences des Sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958. 139-169. l. L.d. még GIURESCU, C. C. - GIURESCU, D. C.: **Istoria Românilor de la cele mai vechi timpuri până astăzi.** Buc. 1975. 190-191. l.

38.. l.m. 354. l.

39. Vö. ZENKER, I. Th.: **Dictionnaire turc-arab-persan.** Leipzig 1866-1876. 707a.; REDHOUSE, J. W.: **A turkish and english Lexicon.** Constantinople 1890. 379a 8. Az igazság és teljesség kedvéért hivatkoznom kell Kónsztántinosz Porfirógennetosz egyik állítására. (**De administrando imperio.** A besenyő népről fr 37. fejezet. (A magyar honfoglalás kútfi. Szerk. PAULER Gyula és SZILÁGYI Sándor. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Bp. 1900. 118-119. l.Tudnivaló, hogy a Dnyeper folyón innen, a Bolgáriának néző részén, egészen ama folyó (ti. a Dnyeszter) átjárásáig pusztá várak vannak. Az első várat **Fehér**-nek nevezik a besenyők, mert egész fehér kőből épült (valószínűleg azonos a későbbi Nyeszter-Fehérvárral, ma Akkerman-nal); a második **Tungátái**, a harmadik **Kráknákátái**, a negyedik **Szalmákátái**, az ötödik **Szákákátái**, a hatodik **Giáiuakátái**. (A nevek helyes besenyő olvasata különben: -(Aq?)qatay, Tünqatay, Orahta-qatay, Salmaqatay, Yauqatay. (Vö. RÁSONYI László: PHTF III/1 köt. 7. l. GYÖRFFY György átrása szerint viszont: **Tynkatakj. Krakna-katakj, Salma-katakj, Saka-katakj és Jaju-katakj** - i.m. 188-189. l.) - E régi várak épületei közt emlékeket és kőkeresztet is találtak, amiért az a hagyomány, hogy valaha rómaiak laktak ott..." A Dnyeszter nyugati, jobb partján, a folyó átkelőnél tehát hat elhagyott erőd volt besenyő kézen; ezek nevükben is viselték a **török kátáj** 'erődítmény' szót (pl. **Kráknákátáj, Órvár, Órzóvár, Szákákátáj** 'Cölöp (Palánk)-vár'. Vö. PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 113. l.) Ezek szerint a besenyők - akárcsak a magyarok (vár, erődítés, erősség) - két szavat is használtak ugyanazon, vagy hasonló fogalom jelölésére! A magyar **gát** szóval rokonítható besenyő **kátáj-gátáj** szó jelentésbokrál kapcsolatban különben ld.: VÁMBÉRY Ármin: **A magyarok eredete.** Ethnologia tanulmány. A Magyar Tudományos Akadémia kiadóhivatala. Bp. 1882. 120-121., 658. l. 170. sz.

40. KUUN, Géza: i.m. 273. l.: **Gala**, „civitas”, „proprie”, „arx”, „castellum”.

41. Dobrudzásban, többek között, pl. **Eski-kale** - vö. STEFAN, Al. - S.: **Noviodunum. Studiu de foto-interpretare arheologică.** = Buletinul Monumentelor Istorice. XIII/1 1973. 5. l. 36. A kérdéssel kapcsolatban érdemes átlapozni pl. TOLSZTOV, Sz. P. ismert művét is; abban számtalan, élő, nyugat-ázsiai mintára akadhatunk. Az **ősi Chorezm**. Bp. 1950. 30. l. kötet végi térképábrázolat.

42. Mint a 17. jegyzet szövegéből kiviláglik: nyelvük kypcsáki jellegűnek tekinthető. Vö: még: NÉMETH Gyula: **Die Inschriften des Schatzes von**

Nagyszentmiklós. In *Bibliotheca Orientalis Hungarica.* II. köt. Lepzj 1932. 53-54. l.; RÁSONYI László: **Hidak...** 140. l.; PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 107. l. RÁSONYI László az orosz évkönyvekben, a magyar forrásokban, a romániai oklevelekben szereplő és az Erdélybe vándorolt kun és keleti kun (kypcsáki) kenézekre vonatkozó adatokat, továbbá a bulgáriai kun neveket, összesen mintegy 400 tulajdonnevet több tanulmányában közölte franciául illetve oszmán törökül. L.d. pl. **Études sur l'Europe Centre-Orientale** című sorozatban: **Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'états des Roumains. L'origine des Basaraba.** Bp. 1936.; Kuman őzdel aklari. (Kun tulajdonnevek). In *Türk kultüri Arıstırmaları.* III-VI 1966-1969. 71-114. l.

43. L.d. ICZKOVITS Emma: **Az erdélyi Fehér megye a középkorban.** Bp. 1939 55. l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l.

44. Vö. a 23. jegyzetben foglaltakkal.

45. L.d. CSÁNKI Dezső: **Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.** V. köt. Bp. 1913. 92. l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l.

46. Vö. ZIMMERMANN, Fr. - WERNER, C. - MÜLLER, G.: **Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen.** III. köt (1391-1415). Hermannstadt 1902, 165., 166., l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l. A fogaraszöldi helynévnek változatlan [**Galath**; a -th betű csoport - gondolom - lehetetlenné teszi a -ts (=c) olvasatát!]) alakban való megörzésének tényére figyelemzetés mellett utalnom kell a helység kypcsáki helynéves környezetére is: **Fogaras** mellett **Kolon, Voila, Alsó-, Felsőárpás, Sárkány, Sinka, Talmacs** stb. helységek nevére az Olt-völgy e szakaszán egyáltalán nem véletlenül tulajdonítható, egymás végtében való elhelyezkedésére (ld. FERENCZI Sándor: i.m. 85. l. 224. jegyzetét, továbbá HOREDT, Kurt: i.m. 122-129. l.), nem is beszélve az ottani kypcsáki-jellegű, CIUPEA, Ion (nem régen még Fogaras városi) múzeumigazgatótól közelebbről közlendő gyakori, besenyő eredetű családnevekről. (L.d. **Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului.** Ehelyütt is hálás köszönöm a nevezett szerző szívességét, tanulmánya elolvasásának lehetővé tételét.) Ez esetben his fényesen igazolódik BITAY Árpád tudományos meglátásának helyessége!

47. L.d. ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népisémi szempontból.** I. köt. Pest 1868. 27-28. l. A nagy székei kutató **Galath**-tető, **Galath-vára**-ként mutatja be, de említi Galambod-váranak is, sőt Omlás-tető-ként is jelzi. Az 1899. évi feketefehér, 1:75.000-es léptékű osztrák-magyar térképleapon (**Székelyudvarhely. Zone 20 Colonne XXXII.**) viszont a **Galattetőből** (a térképen **Galata**) Székelykeresztúr déli részén felé ívesen leaacsonyodó, szélesebb-keskenyebb hából a Kisgalambfalva irányába ereszkedő keleti dombhá 589 m-es elágazási helyét jelölték **Omlásnak**.

48. A kutatásokat illetően ld.: DAICOVICIU, Constantin: **Neue Mitteilungen aus Dazien.** = Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. VII-VIII 1937-1940. 319. l.; HOREDT, Kurt: **Zur Geschichte der Gepid in Siebenbürgen.** 82-86. l.; uő.: **Das archäologische Fundgut Siebenbürgens von 450-650u. Ztr.** 92. l. 32. sz. In: *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens.* Buk. 1958. uő.: **Befestigte Siedlungen des 6. Jahrhunderts u.Z. aus Siebenbürgen.** In: *Siedlung, Burg und Stadt.* P. Grimm Festschrift. Berlin 1969.; uő.: SZÉKELY Zoltán, MOLNÁR Ștefan: **Săpăturile de la Porumbeni Mici.** = Materiale și cercetări arheologice. VIII 1962. 633-642. l. SZÉKELY, Z.: **Săpăturile arheologice de la Porumbeni Mici.** = Materiale și cercetări arheologice. VI 1959. 523-530. l.

49. BENEDEK József hagyabacsi lakos szíves közlése. Vezetésével magam is jártam a helyszínen és meggyőződhettem a nevezett határ-részben látható, első pillantásra emberkéz készíttete terepalakulatoknak vélhető, töltésszerű, ám természetes domborzati felszíni alakulatokról. Vö. még JANITSEK Jenő: **Nagy- és Kisbacon helynevei.** = NyIrK XIII/2

1969 341 50-51. sz., 342 115., 118., 123., 125. sz., 343 228-231. sz., 344, 349-352. 356., 358. sz. Az első esetben valószínűleg még az utolsó jégkövek folyamán keletkezett, nagy szintkülönbségeket eredményezett megágyakról s azok peremei jelenségeiről lehet szó.

50. Ld. a régi osztrák-magyar fekete-fehér, **Barót (Zone 21 Kolonne XXXIII)** 1:75.000-es léptékű térképlapját. Nagybacon határában különben számos török eredetű határnév él, mint pl. **Uzon-bérce**, az oklevélben már 1442-ben föltűnő **Uzonka (Wzonka)** stb. Itt tartom szükségesnek jelezni az **Uzon-patak** név létét a Kis-Küküllő menti (egykori Maros-Torda megyei) Kibéd határában is! (Vö. **BENKŐ Károly: Marosszék ismertetése.** Kolozsvár, 1868-1869. 227. l.) **Uzun (Ozun)** víznév szerepel a CONEA, I. - DONAT, I.; i. m. 176. l-on továbbá a térképvázlaton föltüntetett, Kárpátokon túli kypcsák helynévanyagban is! A székelyföldi **gyűjtés** elismorolt elmaradottsága miatt még hány ilyen helynév lap-panghat és hal ki a falvak előregedése, elnéptelenedése következtében...

51. Vö. **BOGÁTS Dénes: Háromszék helynevei.** In: Emlekkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. 1929. 64. l. A helyszínre el nem jutva - sajnos - még nem állapíthattam meg: vajon ma is é-le-ez, a bennünket pillanatnyilag érdeklő határnév. Mindenesetre köztötte meg a vele szomszédos Várhegy kicsiny települése között emelkedik a már az újabb kőkör óta ismétellen, hosszabb-rövidebb ideig szálláshelyül használt Várdomb. Az 1562. évi székely lázadás leverése után János Zsigmond fejedelem ide építtette „Székely bánja” erősségét. Ld. még **JANITSEK Jenő: Középpajta, Szárazajta és Zalánpatak helynevei.** = NyIrK XVIII 1973 161, 163, 37. sz., 167 25. sz.

52. Bogáts Dénes: i. m. 69. l. **Ince** Aranka sepsiszentgyörgyi főiskolai hallgatóm szíves szóbeli közlése. Az okleveles adatok említésével kapcsolatban még valamit nem szabad szem elől téveszteni. Noha ma Nagybacon területén (ősidőkől) ismeretes **Galat** helynév, az sem az 1699. évi, sem az 1717. évi, sem pedig az 1802. évi oklevélben nem bukkan elő, tehát sok ilyesmi rejtezhetik még székelyföldi helynevek közt. Ld. **Bogáts Dénes:** i. m. 66. l. - Ha már Bacon kérdésénél időznünk (ez a név is szerfölött gyanús eredetű illetőleg, de egyelőre - sajnos - nem rendelkezem elegendő érveléssel származását-jellegét meghatározni) az igazság kedvéért helyesbíteni kell **BENKŐ Loránd** hármas, téves állítását. „...Az egykori Telegdi-széken és az egykori Sepsiszek területén van két település: Kisbacon Telegdi széken, Nagybacon pedig Sepsiszekén. Csupán egy patak, a Barót patak választja el a két falut egymástól. jobban mondva nem is választja el egymástól, hiszen közüdomású, hogy a vizek összekötnék...” Nos: 1. Kisbacon **külön település**, az ún. Mogyoros-karéj (592 m) délnyugatnak irányuló, lassan alacsonyodó, pados dombvonulata választja el, **házaik nem érnek össze**, középiük távolsága légvonalban 1,5 km. 2. A Déli-Hargita egyik legmagasabb ormától, az 1558 m magas Kakuk-hegy északi oldalán eredő és Magyarhermányon végig csordogáló **Barót-patak Kisbaconon ugyan átfolyik**, de nem Nagybaconon! 3. Nagybaconnak a Sűgő- s Uzonkapatakának összefolyásából keletkezett Bacon-vízétől **északra** fekvő részét hívják Telegdi-, attól délre eső részét Sepsibaconnak. A valóságos helyzet ismeretében tehát **BENKŐ Loránd** állításainak helyessége vitathatóvá, sőt nagyon is kétségesé válik. Mintaként talán helyesebb lett volna a Kászon-vize melletti Kézdíszentlélek nyugati, é-ész, és keleti é-ész falu része esetére hivatkozni. Vö. **HORGER Antal:** Mny. I 1905. 449-450. l.; **FERENCZI Sándor:** i. m. 36-37. l. 96. jegyzettel.

53. A **Sixtus keresztnevé magyarosításai.** Mny. XII 1916. 366. l.; uő.: **Keeskemét.** Népünk és nyelvünk. II 1930 27-30. l.; uő.: **SzIE.** II. köt. 614. l.

54. **PHILIPPIE, Alexandru:** i. m. 365., 374. l. Vö. pl. Radnai-havasoknak a Vf. Pietrosu (2305 m) meg az Ünőkő (Incu, 2280m) közötti főgerince közepe táján uralkodó csúcs **Vf. Galatului** (2051 m) nevével. Ld. **MORARIU, Tiberiu: Vieța pastorală în Munții Rodnei.** Studii și cercetări geografice. II. sz. Buc. 1937. „Drumurile oierilor maramureșeni și bucovinieni spre Polonia și Cehoslovacia” című, kötet végi térképén

jelölt csúcsal. Ezzel szemben a főszövegben a 15., 28., 43., 53., 75., 80., 84., 145., 147. és 209. l-on következetesen a többes számú (!) Galati a hegy neve.

55. Ld. **PAPADOPOL Calimah, A.: Notiță istorică despre Birlad.** Birlad 1889. 5. l.; **BOGDAN, I.: Diploma Birlădeană din 1134 și principatul Birladului.** Analele Academiei Române. Seria II, tom. XI. Memoriile secțiunii de istorie. Buc. 1891. 104. l. Az idézett tanulmányok megfelelő részét **PHILIPPIE, AL.:** l. művéből (374. l.) vettem át.

56. **Dicționar român-maghiar.** (Szerk. Kelemen Béla Buk. 1964. 76. l.)

57. Vö. **IORDAN, Iorgu: Toponimie...** 271. l. 4. jegyzet. „...Galatului (Călărași) este derivat în O(riginea) R(ominilor) II. p. 374, din turc. galat sujuj, care înscamnă „apa cetății”. **Ambele explicații mi se par convingătoare** (a gyérített részt én emelem ki - F. I.). Iorgu **IORDAN** tehát elfogadja **Alexandru PHILIPPIE** érvelését!

58. Ez esetben nem kell mindjárt a mezőgazdaságban gyakran használt gállickőre = rézgálicra, tehát rézszulfúrra, népiesen kékkőre gondolni, hanem több, java középkori oklevélben is említett, valóban létezett, azonos alakú, kiejtésű helynévre! Mintául idézem egy 1391-ben kelt oklevél vontakozó szövegérszletét: „...**Exhinc ad eandem plagam procedendo in modico spatio, unam metam terream cumulasent, que silicet meta quondam lapide Galichku vocato supra ipsam metam habitaaum tres vel duos actus sagitta distaret...**” Ld. Szamota István, **Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók (!) gyűjteménye.** Bp. 1900-1906. 1115. h. Ismét 1528. évi oklevélben: „...**De vulgo galiczkek libre duo...**” Uo. 291. h.

59. **Románii...** 280-281. l.

60. I. **IORDAN** - egyébként nagyon helyénvaló - állítása ellenére, Európa bizonyos, egymástól távoli részein mégis mind a mai napig élnek efdjait, országrésznyi területeket is jelölő nevek: pl. **Gallacia** az Ibéri-félszigeten, **Böhmen, Boemia, Boiohaurum** = Csehország, **Galatia (Galațiya)** Anadoluban, a Török Köztársaság területén, (Izstiambul **Galata** városrészének neve az ottani erődítményekhez fűződhet) és ... az Erdős-Kárpátoktól északra elterülő **Galicia**, a hajdani **Halicis**.

61. Pl. Besenyők és románok székelyekkel és szászokkal együttesen vettek részt Joachim nagyszabon ispán (**comes**) vezérletével a bulgáriai Bodonyba (Viddin-be vezetett hadjárataiban: „... **Cum Ascensu Burul imperator quondam Bulgarorum auxilium a patre nostro** (III. Béla és apja, II. Endre magyar királyról van szó) **contra infideles suos de Budino ex amicitiae fiducia implorasset, rex ipse Iwachinum comitem Scibiniensem associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis in subsidium transmisit, cum inductorem exercitus preferendo...**” (Vö. Karácsonyi János: **Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben.** = Századok. XLVI 1912. 292-294. l.; **DRÁGANU, M.: Románii...** 625. l.; **Documente...** Ser. C. **Transilvania, Secolele XI-XII și XIII.** A szoban forgó kérdést illetőleg lásd még: **PASCU, D.: Dezvoltarea feudalismului timpuriu până la mijlocul secolului al XIII-lea.** Istoria României. II. köt. Buc. 1962. 68. l.

62. Vö. **KNIEZSA István:** i. m. 422., 454. l. Ld. továbbá **MAKKAI László: A magyar honfoglalástól a tatárjárásig.** (Toponímia és időrend. **Az erdélyi „tötok”!**) In: ET 247., 255., 257. l.; **FODOR István: A népvándorlás és honfoglalás kora Erdélyben.** In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987 október 9-10. (Szerk.: **RÁCZ István,**) Debrecen 1988. 51-52. l.

63. **KNIEZSA István** ugyan **CSÁNKI Dezso** műve (i. m. V. köt. 82. l. 1447: **Galacz**), valamint **LIPSCZY Repertorium**-a alapján a hajdani Kolozs megye területéről is említ **Galac** helynevet, ám annak területi, felszíni rögzítése, ebből lehetővé váló elemzése, értékelése, a térszíni viszonyokat esetleg tükröző voltának azonosítása elháríthatatlan nehézségekbe ütközik. **BALÁZS Éva** (Kolozs megye kialakulása. Bp.

1937) című történelmi összegzésében pl. nem szerepel, de - mint erre már utaltam - GYÖRFY György nagyszabású történelmi-földrajzi gyűjteményében (i.m. 348-349. l.) sem található meg. Ld. még SUCIU, C.: i.m. II. köt. 331. l. Ő se tünteti föl az erdélyi és csatolt részek eltűnt településeivel kapcsolatos jegyzékében!

64. KNEIÉZA István: i.m. 440-441. l. Ezzel szemben ld.: BENKŐ Loránd: = Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 115., 117-118. l. Bár a bizonyítás erejének növeléséért és a kérdés taglalásának teljességéért ez ügygel illenék bővebben is foglalkoznom, az amúgyis meghaladott nyomdai tér szűk volta miatt erről ezúttal - sajnos - le kell mondanom, máskorra halasztva a kérdés részletes megbeszélését. E tekintetben ld. „Barót nevérol s az erdővidéki-barcasági besenyő-csoport történeti szerepéről.” (l. jelen kötet). Vö még KNEIÉZA István: i.m. 442., 454. l. Ld. továbbá: MAKKA László: *A nagyvaronai honfoglalástól a tatárjárásig. (Toponímia és időrend. Az erdélyi „tótok”)* In: ET 247., 255., 257. l.; FODOR István: *A népvándorlás és honfoglalás kora Erdélyben.* In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987 október 9-10. (Szerk.: RÁCZ István). Debrecen 1988. 51-52. l.

65. SUCIU, C.: i.m. II. köt. 60. l.

66. Vö. GÁSPÁR János: *Alsófehér vármegye barlangjai. Alsófehér vármegye természeti viszonyainak leírása. I. Alsófehér vármegye földrajzi és földtani leírása.* A földtani részeket írta HERPELI Károly, a földrajzi részeket GÁSPÁR János. In: *Alsófehér vármegye monográfiája.* Nagybányád 1896. 63. l. Ld. még (id.) FERENCZI István: *Az Erdélyrészi Érchegység K-i részének egynehány barlangjáról.* = Barlangkutatás. IX-4 1921. 23-24., 50. l. GÁSPÁR a köffülkelt nevezi Gyibárc-nak holott a száraz fenekű fölke helyi lakosoktól használt neve „Şura de piatră” = kőcsűr. Ld. még LIPOVAN, I. T.: *Aşezările purtătorilor culturii Coţofeni din bazinul Ampoiului. Les établissements Coţofeni du bassin de l'Ampoiu.* = Apvlvm. XX 19829 „Valea Bibar”-ról = Bibare völgyéről ír! Ez lehet csupán véletlen is, de esetleg a *presaca* = gyepef névhez is illeszthetők, annál is inkább, mert itt, a közvetlen közelben van (Ompoly-/Galac is!

67. *A honfoglalás és Erdély. (Megvilágítás a székely kérdéshez).* = Ethnographia (=Népelet). II. 1890. 213-223. l.; uő.: *Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenzöndland: gyepef und gyepefelve.* Ungarische Jahrbücher. I 1921. 105-121. l. De ebben a tekintetben is legalább ugyanolyan haszonnal forgatható GYÖRFY György nagyszabású alkotása. (István király és műve. Gondolat kiadó. Bp. 1977. 208-209. l.)

68. Anonymus: *Gesta Hungarorum.Tunc incole terre iussu eorum portas lapideas edificauerunt et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt.*” SZABÓ Károly fordítása. II. kiad. Bp. 1982. 22. rész, a Nyírről szóló fejezet. A PAIS Dezső-féle fordítást nem sikerült megszereznem. Ld. még: WAGNER, Ernst: *Az erdélyi századok településtörténete az újabb kutatások tükrében.* = Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 23. l. „Egy-egy elfoglalt terület határán a nomád lovasscapatok támadásai ellen tudatosan pusztán hagyott gyepefeket (lat. indagines /ném. Verhauzonen /rom. prisăci) hagytak, amelyeket a veszélyeztetett helyeken különösen jól őriztek, s biztonságát kivágott fák révén fokozták. Határőrként a magyarok segédnépeket, mindenkéltű a székelyeket, de a besenyőket, az úzokat és a kékkendeket vetették be...”

69. Vö. FERENCZI István: *A Nagy-Küküllő menti Bögöz községnek és nevének eredetéről.* In: *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971. októberében.* Csíkszereda 1974 165-182. l. - Bögöz nevérol lévén szó, a Székelykeresztúri Múzeum fennállásának negyedszázados évfordulójára rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadásomban kifejtetteket kiegészítve, akkoriban figyelemre nem méltított véleményre szeretnék most röviden figyelemfelhívni. A székelyekben gepida (azaz germán!) leszármazottakat kereső és látó pap-történész: KARÁCSONYI János a Bögöz nevet gepidának tekinti. (Ld. Új adatok

és új szempontok a székelyek régi történetéhez. = Erdélyi Irodalmi Szemle IV 1927. 239. l.) Szó szerint idézem állítását: „...Így találunk a Nagy-Küküllő menti Bögöz falu nevében az ő-germán *Wegezo* [Magyarázat nélküli állításával kapcsolatban FÖRSTEMANN: *Altdeutsches Namenbuch* (Nordhausen 1851 1293) című könyvből hivatkozok.] Hogy e Bögöz (Begez) eredetileg személynév volt - fenn tovább gondolatmenetét KARÁCSONYI -, bizonyítja a Nyárad völgyében, Csíkszentmárton mellett levő Bögözháza pusztá...” Ezzel kapcsolatban ORBÁN Balázst idézi. (I.m. IV. köt. *Marosszék* 84. l. a 2. jegyzettel.) Az erdővidéki Barót nevé pedig szintén az ő-germán *Warald*-ból származtatja, „...annál is inkább, mert Barót-ot eredetileg Boralt-nak írták...” (EISZ IV 1927 238-239. l.) Sajnos, KARÁCSONYI névféjtésének egyike sem állja ki a nyelvészeti bírálatot. Hozzáértőnknek nem ártana alaposabban visszatérnie e kérdésre, alaposabban szemügyre vennie valamennyit és megfíni az elmélyült bírálatot!

70. FERENCZI István: *A Korond környéki (székelyföldi) besenyő szálláshelyek kérdéséhez.* = Hazanéző. III/2 1989/2 4-8. l.; uő.: *A hajdani Besenyőfalva vajon azonos-e mai Firtosvárjával, nem esett-e Korond területére?* = Hazanéző. III/1 1992 4-8. l.

Despre toponimele Galat=Galats (Galați) din Transilvania (Rezumat)

Autorul șchițează problema toponimului Galat. Denumirea nu poate fi de origine română sau sârbă. Lingvistul Alexandru PHILIPPIDE, profesor la Universitatea din Iași la începutul secolului, a căruia operă s-a neglijat în ultimul timp din cauză că nu era adept al teoriei continuității daco-române, este de părerea că numele provine din cuvântul arab kalhat (fortăreață), iar forma menționată este de origine kypceaco-turcă (peceneagă-cumană). Numele s-a preluat în limba română numai la forma plurală. Pecenegii apar în Transilvania pe timpul marelui duce maghiar TAKSONY (955-972), și vor avea un rol important în cursul secolelor următoare în apărarea frontierelor maghiare, rol neglijat în prezent și de istoricii și lingviștii maghiari. Șt. PASCU și M. RUSU sunt de părerea că Transilvania ar fi cunoscut chiar o perioadă de dominație peceneagă, ceea ce însă nu se poate susține. În orice caz, după aplanarea conflictului cu maghiarii (932-934), pecenegii devin aliați ai Ungariei și mai multe grupuri se stabilesc în Bazinul Carpatic. În 1055 pecenegii sunt atacați de popoarele Oguz, și alianța tribală peceneagă din Levedia-Etelköz se destramă. Mare parte a

pecenegilor se refugiază în Transilvania, dar se stabilesc și în alte părți ale regatului maghiar, chiar și în partea vestică și sudică a Bazinului Carpatic (de ex. pe teritoriul actualului județ Tolna). Luând în considerare toponimia transilvană, pecenegii se stabilesc aici mai ales în partea de sud-est și de nord-est a Transilvaniei, posibil și în partea de nord-nord-vest a teritoriului populat de secui. Menționăm că toponimul Galat nu se mai întâlnește în alte părți care au aparținut regatului istoric maghiar.

A Few Questions Concerning the Geographical Name Galat=Galats (Galac/Galați) in Transylvania

(Abstract)

In this paper the author sketches the problem of the geographical name of Galat which exists all over Transylvania even today. He analyses the possibilities and the theories concerning the derivation of this word. The above mentioned geographical name can be derived neither from Hungarian, nor from Romanian or from a Southern Slavic (Serbian) language. Alexandru PHILIPPIDE, the well-known Romanian linguist (professor at the University of Iasi at the beginning of the century, whose has been neglected because of his book (Originea Romînilor, volume II, Iași, 1927) in which he opposed the false thesis of the Dacian-Roman continuity) was of the opinion that in the etymology of the word galat the arabic word kalhat (fortress, fortification, ville fortified, forteresse, chateau, fort, citadelle) can be found and the above-mentioned form has borrowed by one of the Kyptsak (Petcheneg-Cumanian) languages. Pecheneg groups of people appeared mainly by the beginning of 10th century during the reign of Taksony, the Grand Duke (955-972), and they had an increasing role in Transylvania. It has to be underlined that the opinion of the author concerning the Petcheneg people has in the smallest degree anything in common with the

thesis of Șt. PASCU and M. RUSU. On the contrary, he has the firm belief that the land of Transylvania was never under Petcheneg domination. After the conflicts between the Hungarians and Petchenegs calmed down (932-934), they entered into a treaty of alliance which altered their relationship very much. From the time of the Grand Duke - as it was mentioned above - some Petcheneg groups of people settled down in the Basin of the Carpathians. This immigration went on during the beginning of the XIth century and it grew to considerable proportions. In 1055 the Oguz people made an assault of immense power which generated the decomposition of the confederacy of the Pecheneg tribes living in Levedia-Etelköz. That is why more and more groups took refuge into the eastern part of the Basin of the Carpathians (-Transylvania under Hungarian dominium) and even to the western and southern parts of Hungary (for example Tolna County). Taking into consideration the geographical names of Transylvania mainly the south-eastern and north-eastern parts of the land were occupied by larger groups of Pecheneg people and their settlement is possible also in the north-, north-western parts of the territories populated by the Székely people.

The name GALAT is only one in the row of geographical names in Transylvania - inherited until now on the land of the Székely people, but not only in this part of the historical Hungary - and it is an evidence of the existence of the Petcheneg people living there. The word itself has been changed; Romanian people have modified it into the plural form of GALAȚI (Hungarian pronunciation GALAC). The spread of this place-name and its variants in Transylvania is in relation with the role of the Petcheneg people - neglected by the Hungarian linguists and historians - in the history of Transylvania during Árpád's reign and is in relation with their role of defenders on the Eastern Border of the Hungarian Kingdom.

